

Мр Рафаел Брчић

ОСНОВНА ОБИЉЕЖЈА КОРЕКЦИЈЕ ЊЕМАЧКО-УСТАШКЕ ПОЛИТИКЕ ПРЕМА СРБИМА У »НЕЗАВИСНОЈ ДРЖАВИ ХРВАТскоЈ«*

Југословенска историографија о другом свјетском рату на југословенском простору најчешће је корекцију њемачко-усташке политике према Србима третирао као усташку корекцију; да је у усташкој политици дошло до заокрета због устанка у Хрватској и Босни и Херцеговини, гдје су, као и у Србији, основну устаничку масу од почетка сачињавали припадници српске националности. При томе су се, међутим, најчешће губили из вида успостављени окупациони системи и њихово функционисање, а посебно суштина квислиншке »Независне Државе Хрватске« у њиховом оквиру; затим односи и супротности њемачког и италијанског окупатора око тзв. НДХ, као и односи једног и другог према њој, те колико је усташки план »чишћења нехрватског елемента« могао у пракси да се проводи самостално, каквим интензитетом и шта је све на то утјецало.

Од свега тога је тек понешто анализирано у радовима југословенских историчара.¹⁾ И ја сам дао одређен прилог.²⁾ Овим радом покушавам ука-

* У раду под горњим насловом знатно је проширена и разрађена тематика од оне коју сам у виду реферата изложио на научном скупу »Семберија 1942. године« (Бијељина 5 – 7. XII 1975), под насловом »Корекција њемачко-усташке политике према Србима у НДХ и њене рефлексije у Семберији«.

1) Фердо Чулиновић, *Окупаторска подјела Југославије*, Београд 1970; Младен Цолић, *Такозвана Независна Држава Хрватска 1941*, Београд 1974; Расим Хурем, *Крива народноослободилачког покрета у Босни и Херцеговини крајем 1941. и почетком 1942. године*, Сарајево 1972; *Ослободилачки рат народа Југославије*, 1, Београд 1957; Фрањо Туђман, *Окупација и револуција*, Загреб 1963, и нека друга дјела.

У погледу чланака и студија види критичку расправу Ивана Јелића, *Наша историографија о народноослободилачкој борби у Хрватској 1941. године*, Војноисторијски гласник бр. 1, 1971, и II дио те расправе у: »Часопис за сувремену повијест« бр. I – II, 1971, у којој се аутор критички осврће на резултате истраживања и проучавања окупационог система у тзв. НДХ, тј. политике окупационих сила, усташког покрета и тзв. Независне Државе Хрватске.

2) Види ове моје радове: *Њемачко-италијанске супротности око Босне и Херцеговине у свјетлу окупације 1941. године*, »Прилози« бр. 3, 1967; *Разлози и правци појачаног ангажовања њемачког окупатора у НДХ 1942 – 1943. године* (с посебним освртом на значај привредног потенцијала БиХ), »Прилози« бр. 4, 1968; *Прилог разматрању окупационих система у Босни и Херцеговини 1941. године*, на и. мј; бр. 5, 1969; *Окупациони системи у Босни и Херцеговини 1941. године*, »Војноисторијски гласник« бр. 1, 1970; *Реаговање оку-*

зати на основна обиљежја корекције њемачко-усташке политике према Србима у тзв. НДХ 1941/1942. године, односно одговорити на питање због чега је дошло до заговарања корекције, како и гдје се испољавала и у што се претворила.

У склопу њемачко-италијанског окупационог система у Југославији посебан је статус имало подручје »Независне Државе Хрватске«, у чијем су се саставу налазиле Хрватска (Далмација, Хрватска и Славонија са Сремом) и Босна и Херцеговина.³⁾ Цијело то подручје било је подијељено демаркационом линијом⁴⁾ на интересне зоне – њемачку сјеверно, и италијанску зону јужно од ње. Како су нацисти у свему водили главну ријеч у Осовини Берлин – Рнм, они су под изговором »заједничког вођења рата и интереса Осовине« врло брзо успјели да свом финансијском капиталу обезбиједе несметану експлоатацију природних и привредних богатстава, не само у својој већ и у италијанској зони утицаја – на примјер, бокситне рудаче у Херцеговини, Далмацији и југозападној Босни, и људског потенцијала за потребе своје ратне индустрије.⁵⁾

Хитлерова Њемачка је, углавном, креирала политику Осовине у окупираној Југославији, а нарочито у тзв. НДХ, гдје је своје планове и интересе сама рјешавала и обезбјеђивала, а италијанском партнеру редовно »сугерисала« да своје односе рјешава и усклађује са усташком државом. При томе је стално истицано да је тзв. НДХ »савезник« Осовине и да су њену »самосталност« признале обадвије осовинске силе.⁶⁾ Због таквих односа често су на површину избијале њемачко-италијанске супротности у Југославији и у тзв. НДХ. Њих је снажно оцртао италијански министар

патера и квислинга на устанак у Босни и Херцеговини, зборник: »1941. у историји народа Босне и Херцеговине« – материјали научног скупа у Дрвару 7 – 9. X 1971, Сарајево 1973; Њемачки и италијански планови у Босни и Херцеговини у свјетлу докумената 1942 – 1943, зборник: АВНОЈ и НОБ у Босни и Херцеговини 1942 – 1943. године – материјали научног скупа у Сарајеву 21. и 22. XI 1973, Београд 1974.

- 3) О територијалном опсегу и разграничењу тзв. НДХ опширније види у радовима: Фикрета Јелић – Бутић, *Политика усташког покрета 1941 – 1945* – докторска дисертација, Библиотека Филозофског факултета у Београду, одељење: *Историја народа Југославије*; Фердо Чулиновић, *Окупаторска подјела Југославије* – поглавље НДХ, *op. cit.*; Цолић Младен, *op. cit.*; Рафаел Брчић, *Окупациони системи...* *op. cit.*
- 4) Демаркациону линију утврдио је лично Хитлер 24. априла 1941. године после завршених разговора министара вањских послова Трећег Рајха (Јоаким Рибентрон) и Краљевине Италије (Галеацо Ђано), 21 – 22. априла 1941. у Бечу; тај документ се зове *Aufzeichnung des Gesandten Schmidt (Büro RAM) – Ergebnis der deutsch-italienischen Besprechungen über die Neugestaltung des jugoslawischen Raumes*, а објављен је у зборнику докумената *Akten zur deutschen auswärtige Politik, Band XII*, књ. 2, 524 – 526, односно у Зборнику докумената и података о народноослободилачком рату народа Југославије (даље наводим: Зборник), том XII, књ. 1, док. бр. 27. Копија оригиналног документа налази се и у прилогу књиге др Ферде Чулиновића, *op. cit.*
- 5) Рафаел Брчић, *Разлози и правци...* *op. cit.*; Антон Милетић, *Прилог проучавању експлоатације природног и привредног потенцијала Босне и Херцеговине од стране Трећег Рајха*, зборник АВНОЈ и НОБ у Босни и Херцеговини 1942 – 1943. године, Београд 1974, стр. 254 – 267; Др Никола Живковић, *Експлоатација националног богатства Босне и Херцеговине у току 1941. године од стране Немачке*, зборник 1941. у историји народа Босне и Херцеговине, Сарајево 1973, стр. 63 – 70; исти, *Ратна штета причињена Југославији за време другог светског рата од стране Немачке*, Београд 1975.
- 6) Петнаестог априла 1941. године Хитлер и Мусолини су у својим телеграмима потврдили признање НДХ, пошто су претходно добили телеграм истог садржаја од Павелића из Карлова. (Политички архив Министарства спољних послова (даље: ПА/АА) Бон, Kroatien, Band 1).

вањских послова гроф Ђано, рекавши: »По завршетку рата на Балкану остале су многе супротности које су до тада биле дефиниране једино у канцеларијама министарстава вањских послова. Новостворена хрватска држава била је највећи камен спотицања. У Бечу су нам обећали све, али, у њој су се Нијемци понашали као једини прави господари.«⁷⁾

»Независна Држава Хрватска« је била саставни дио нацистичког политичко-економског система, саставни дио будућег великог простора (Grossraum-а) у оквиру »новог поретка« у Европи; њен је дефинитивни статус остављен да се прецизира касније, после побједоносно завршеног рата. Посебно је у тој творевини Босна и Херцеговина била значајна за Трећи Рајх и његову ратну привреду због својих, прије свега, богатих рудних и шумских ресурса, од којих су најважнији: жељезна рудача, богате наслаге угља и боксита, те велики шумски комплекси, затим цинк, олово, дрвна индустрија (углавном полуфинални производи), металургија, хемијска, војна и индустрија соде и соли и још неке.⁸⁾

Војно-привредне интересе и политички престиж у усташкој држави нацисти су »осигурали« успостављањем својих многобројних институција, организација и органа – политичких, војних, привредних, полицијских, културних и других.⁹⁾ Сви су ти органи, организације и институције заједно представљали њемачки окупациони систем, док су њихове конкретне мјере у пракси били обавезни у свему да помажу органи власти и оружана сила тзв. НДХ. Наиме, све је у тој квислиншкој творевини од почетка било тако организирано, да је комплетна структура усташке државе представљала продужену руку на првом мјесту њемачког и у много мањој мјери италијанског окупатора. Због тога је Трећи Рајх и могао да у усташкој држави остави мање окупационе војне снаге – једиу дивизију (718-ту) и три батаљона за обезбјеђење важнијих објеката (Landeschützen), док су Италијани оставили цијелу Другу армију, чије су дивизије под изговором да »стационарирају у савезничкој и пријатељској држави« de facto наставиле окупацију. Отуда разлог да италијански окупатор, изузев на анектираном дијелу Далмације и Хрватског приморја, није имао широку мрежу институција, организација и органа. Њихову су улогу и функцију надокнађивале бројне команде војних јединица.

До избијања народног устанка у Хрватској и Босни и Херцеговини, 27. јула 1941. године, оружана сила тзв. НДХ била је ограничена на одређен број батаљона, онолико колико је њемачки окупатор сматрао да је довољно да се, уз властите војне снаге, може осигурати јавни ред и мир и обезбиједити несметана експлоатација привредних богатстава и људског потенцијала за потребе Трећег Рајха, док је у италијанској окупационој зони било ограничено присуство већих јединица НДХ у III, а забрањен сваки покушај успостављања гарнизона у II, која се још звала и демилитари-

7) Тајни архиви грофа Ђано, Загреб 1952, стр. 417.

8) Др Никола Живковић, *Ратна штета...* op. cit.; Антон Милетић, op. cit.; Р. Брчић, *Разлози и правци...* op. cit.

9) Шире о томе у мом чланку *Окупационн системи...* op. cit.; упореди: Фердо Чулиновић, op. cit. – поглавље НДХ, стр. 165 – 275.

зована зона.^{9а)} Прва зона је обухватала оно подручје јадранске обале и острва које је италијански окупатор био анектирао.

Од почетка окупације и тако успостављеног њемачког окупационог система у усташкој држави постојале су одређене разлике између војних и политичких представника њемачког окупатора у њој. Оне су се састојале у гледањима на њен развој, политику, мјере које треба предузети о разним питањима, итд, али те разлике нису никада доводиле у питање суштину успостављеног стања нити су мијењале основни циљ, иако су често попримале и оштрији призив.^{9б)} Сврха њима је увијек пред очима стајало једно: извући што више материјалног богатства и људског потенцијала с овог, као и осталих подручја Југославије.¹⁰⁾

Сматрајући да су тако успостављеним окупационим системом обезбједили своје војно-привредне интересе и политички престиж, нацисти су повукли гро својих инвазионих снага и оставили усташама »одријешене« руке у многим питањима око уређења и функционисања њихове »власти«, очекујући да ће се све одвијати у жељеном правцу.

Једно од значајних питања из домена усташке политике био је однос према »нехрватским елементима«, у првом реду према Србима. Као што је познато, усташка скупина на челу са Павелићем је још у емиграцији имала план »чишћења нехрватског елемента« у будућој »Великој Хрватској Држави«, а његова реализација је требало отпочети »доласком« усташа на власт.^{10а)} Тај план су прихватиле и водеће усташе у земљи, али се он није могао радикално водити док се не добије сагласност од нациста, којима су се усташе, па и сâм Павелић, врло рано приклонили, јер су им нацисти нудили већу »самосталност«. По мишљењу водећих усташа, та је сагласност добијена лично од Хитлера приликом Павелићеве прве посјете

9а) Римски уговори од 18. маја 1941. године, Зборник, том XIII, књ. 1, док. бр. 20, 21, 22 и 23; о томе види и мој рад: *Реаговање окупатора и квислинга на устанак у Босни и Херцеговини*, зборник 1941. у историји народа Босне и Херцеговине, стр. 454 – 457.

9б) Славко Одић, *Двије линије исте политике – Сукоб између Kaschea i Glaise von Horsteпаца у провођењу политике Reicha у НДХ*, »Вјесник у сриједу«, год. VI, бр. 245 од 9. 1. 1957; упореди мој рад: *Окупациони системи...* оп. cit. стр. 46 – 47.

10) Р. Брчић, *Њемачки и италијански планови...*, оп. cit. стр. 131 – 155; Исти, *Разлози и правци*, оп. cit. 287 – 296.

10а) Усташе су план »чишћења« направили још у емиграцији, а створили су га Павелић и група његових најближих сарадника: др Миле Будак, др Мирко Пук, др Младен Лорковић и Еуген – Дидо Кватерник. Нема докумената из којих би се видио датум настанка тога плана, међутим, на основу литературе усташких идеолога прије 1941. и за вријеме другог свјетског рата (Младен Лорковић, *Народ и земља Хрвата*, Загреб 1939; Крунослав Драговић, *Повијест Хрвата Босне и Херцеговине*, Сарајево 1942, Мио Ђзик, *Усташка побједа*, »Главни усташки стан« (»ГУС«), Загреб 1942; С. М. Штедимлија, *Православље у Хрватској*, »Домовина«, I, Загреб 1942, и неки други – види се да су усташе у емиграцији разрадили план »чишћења« на основу »теорије« о »хрватском поријеклу Босне и Херцеговине« (а упоредо с тим и »чишћења« других крајева будуће »Хрватске државе« од »нехрватског елемента«). То веома зорно показује књига Младена Лорковића у којој њен аутор »научно« поткрепује тезу о хрватском карактеру Босне и Херцеговине, и коју је снабдио и картама-о размјештају »хрватских« (хрватских и муслиманских) и српских насеља, обиљеживши их посебним бојама. Довођењем усташке гарнитуре на власт у тзв. НДХ, те су ознаке у Лорковићевој књизи биле »упутство« за усташе у расељавању, односно истребљењу српског народа.

Трећем Рајху, 7. јуна 1941. године, када га је Хитлер примио у Бергхофу код Салцбурга. Том приликом Хитлер је разговарао с Павелићем и о бројној »српској мањини« у тзв. НДХ. На питање »колико има Срба у Хрватској«, Павелић је одговорио: »... око два милиона...«, на што је Хитлер »савјетовао« да, ако жели да »... хрватска држава доиста буде трајна, мора 50 година водити политнку националне нетолеранције...«, иако је то »...врло опасна ствар.«¹¹⁾

Такав Хитлеров »савјет« био је у складу са његовим гледањима на Србе уопште у Југославији последице догађаја од 27. марта 1941. године, а свој темељ имају у »Подухвату 25« (Unternehmung 25) о нападу и разбијању Југославије и као државе и као политичке концепције, док је све остало стриктно слиједило одлуку о безобзирном нападу на ову земљу и њену »српску владу« на челу са Душаном Симовићем.^{11а)}

Мјесец дана прије Павелићеве посјете, Хитлер је похвалио настојања свога министра вањских послова Јоакима Рибентропа и посланика у Загребу Зигфрида Кашеа »...да се смањи веома бројна српска мањина у Хрватској«. Међутим, интересантно је напоменути да су обје ове Хитлерове изјаве о ставу Трећег Рајха према Србима у тзв. НДХ услиједиле последице »успјешних« разговора Кашеа и Павелића, на основу којих је Рибентроп указао Хитлеру на могућност да се у НДХ усели око 200.000 Словенаца-депортираца из Доње Штајерске и јужне Корушке, умјесто толиког броја Срба, који би се преселили у Србију.¹²⁾ У разговорима у Бергхофу – гдје је Хитлер с иронијом слушао Павелићева објашњења о готском поријеклу Хрвата и »образложења« да су Муслимани »најчишћи« дио хрватске нације – Хитлер се залагао за комбиновано пресељавање, рекавши да је то »...додуше тренутачно болно, али је ипак боље од трајне штете...«, позивајући се при томе на праксу нациста у Пољској.¹³⁾

Тешко је прецизно одредити у којој су мјери Хитлерове изјаве »стимулативно« дјеловале на Павелића и његове усташе да се појача терор над Србима у тзв. НДХ. Наиме, злочини су отпочели одмах по довођењу усташа на власт, али нису имали велике размјере све до 5. јула 1941. године, када је требало отпочети усељавање депортованих Словенаца и исељавање Срба из НДХ у окупирану Србију,¹⁴⁾ на основу ставова заузетих на

11) L. Hory – M. Broczat, *Der kroatische Ustascha – Staat 1941 – 1945*, Stuttgart 1964, стр. 97 – Забљешка са разговора Хитлер – Павелић у Бергхофу, 7. јуна 1941. објављена у збирци докумената (на енглеском језику): Documents on German Foreign Policy – XII, бр. 603, стр. 979.

11а) Богдан Кризман, »Хитлеров подухват 25«, Загреб 1953. – Одлуку о нападу на Југославију Хитлер је донио 27. марта 1941. године и сâм је ту своју одлуку назвао »подухват 25« – Unternehmung 25. Два дана касније услиједило је »Посебно наређење уз Директиву 25« фелдмаршала Кајтела (Keitel) (Зборник, том II, 2, прилози, док. бр. 4, стр. 488), да би 3. априла биле донесене »Привремене смјернице«, које су 12. априла стигле командантима њемачких јединица у Југославији (Зборник, том II, 2, стр. 543), итд.

12) Као напомена 11. – Рибентропова биљешка од 16. маја 1941, објављена у истом зборнику (ДГФП), том II, бр. 525; заједно са извјештајем Ринтелена од 25. 5. упућеног Министарству иностраних послова Трећег Рајха; Рибентропова биљешка је објављена и у збирци Нирибершких докумената под ознаком: НП – 4996.

13) Као напомена 11.

14) Опширније о депортацији и усељавању Словенаца у НДХ види мој рад: *О исељавању Словенаца у Босну 1941. године*, »Прилози« Института за историју Сарајево, 9/1, 1973, 301 – 315.

конференцији у Загребу, 24. јуна, којом је у присуству њемачких и усташких представника руководио посланик Каше.¹⁵⁾ С друге стране, сви потези и све мјере њемачког окупатора, послије 27. марта 1941, ишли су на кажњавање »српске владе«, односно српског народа уопште. Нацисти су на знатно умањеном српском подручју – Старој Србији – успоставили своју окупациону војну и политичку власт и оставили јаке војне ефективе, успоставивши фелдјандармерију, полицију и друге; грађанске слободе су биле ограничене разним мјерама принудне власти. Један дио Србије препустили су Бугарима, Косово је ушло у састав италијанске велике Албаније, дио Санцака је у почетку предвиђен да уђе у састав тзв. НДХ, али то италијански окупатор није дозволио; Војводина је распарчана: у Банату њемачки, у Бачкој и Барањи мађарски окупатор, док је Срем у октобру 1941. препуштен усташкој НДХ. Све то и Хитлерово »веће разумијевање« за »независност и самосталност« Павелићеве квислиншке творевине, насупротив Мусолинију, који је Римским уговорима »...дирнуо у срце сваког Хрвата«¹⁶⁾ (читај: сваког усташе – прим. Р. Б.), створило је код Павелића увјерење да, водећи усташку политику, истовремено проводи и нацистичку (политику) према Србима. То је најбоље изражено у акцији провођења усељавања депортованих Словенаца у тзв. НДХ, коју су проводиле усташке власти под надзором нациста.¹⁷⁾ У том смислу биле су извршене све припреме. Основано је »Државно равнатељство за понову« при влади тзв. НДХ у Загребу и три његова главна центра: у Бањалуци, Сарајеву и Осиеку, док се цијела организација депортација (усељавање Словенаца и прогон Срба) спуштала и ниже, преко управнополитичких области (великих жупа) до котарских предстојништава.¹⁸⁾ У том међувремену, као што је познато, услиједио је напад Трећег Рајха на Совјетски Савез, и то у тренутку када су нацисти са подручја НДХ већ били повукли све своје војне снаге, оставивши сса 12.000 војника. – Све је то могло дати Павелићу и његовим усташама нови импулс у већ започетим акцијама прогона и убијања српског становништва широм тзв. НДХ, посебно у Босни и Херцеговини гдје су Срби били најбројнији. Препустивши усташама видно мјесто у депортацијама, за нацисте се тада, у јуну и јулу 1941. године, није постављало питање докле ће трајати »одријешеност« усташке политике према Србима, јер је та политика имала своју ширу димензију – била је истовремено њемачко-

15) Кашеов телеграм о резултатима конференције њемачко-усташких представника у вези са комбинованим пресељавањем (Словенаца и Срба) од 4. јуна 1941. године објављен је у зборнику докумената Documents German Foreign Policy, том XII, бр. 589, и у Зборнику, том XII, књ. 1, док. бр. 58.

16) Како то пише усташки »историчар« Јере Јареб: *Пола стољећа хрватске политике* («Хрватска ревија», бр. 1–4, Buenos Aires 1960).

17) Тај надзор посланик Каше је повјерио SS-Sturmabführeru Вили Бајзнеру (Beisner), који је дошао у Загреб са Другом њемачком оклопном армијом, 10. априла 1941. године, као вођа уреда Држ. тајне полиције. Касније је његов уред, по налогу из Берлина и Београда преименован, због обзира Трећег Рајха према »независности« усташке државе у институцију: »Der Chef der Einsatzgruppe der Sicherheitspolizei und des SD, Einsatzkommando Agrar.« О његовој улози у депортацијама Словенаца Каше је 11. јуна те године писао Рибентропу слиједеће: »Приликом разговора о исељавању Словенаца именовао сам Бајзнера за референта. Унаточ мојих ранијих приговора на начин обављања његових задатака (односи се на рад ЕК – Einsatzkommando Zagreb – прим. Р. Б.) поново сам га ангажовао и указао му своје повјерење...« (ПА/АА, РАРМ, Банд 13,209211).

18) Хисторијски архив Загреб (даље: ХАЗ), Државно равнатељство за понову, Окружница бр. 26 – Птк – 1941.

-ушашка политика према Србима уопште. Масовни злочини у Србији и тзв. НДХ то најбоље потврђују.

* * *

План истребљења Срба настављен је свом жестином и у условима широко распламсалог устанка у Хрватској и Босни и Херцеговини. Свакодневне акције, диверзије и напади устаничких снага на оружане постаје, комуникације и разне објекте, нацисти су врло брзо оцијенили као нешто што опасно може угрозити њихове војно-привредне интересе. Прве њихове оцјене узрока за избијање устанка показују да га је проузроковала »крута и сурова противсрпска политика усташа«, па војни и политички органи њемачког окупатора најприје критикују ушашке поступке, а убрзо послије тога захтијевају одређени заокрет.¹⁹⁾ Сличне критике упућиване су на адресу усташа и од стране војних и политичких органа Рајха у окупираној Србији и од Штаба њемачке више команде Југоистока. Павелић и његове ушаше, понесени већ постигнутим »резултатима«, иако нису својевољно ништа хтјели мијењати, осјећали су да нацистички протусрпски став нема ранњу тежину, те да ће у складу с тим и они морати нешто мијењати. Шта и када, препустили су времену, које је, чинило им се, за њих радило.

Како је, међутим, и италијански окупатор, иако привидно, имао исто мишљење о узроцима избијања устанка,²⁰⁾ а незадовољан својом позицијом у тзв. НДХ, јер није ни издалека добио онолико колико је очекивао, почео је отворено да напада ушаше због почињених злочина, приписујући им »неспособност да сами управљају државом«; то су италијански окупатори нацистима јавно предочавали и захтијевали истовремено властито јаче војно и политичко ангажовање у НДХ. Врло смишљеном политичком тактиком и према ушашама и према Нијемцима, Италијани сада под изговором »заштите интереса Осовине« и снажном пропагандом да долазе ради »заштите Срба од усташа« – пошто су претходно добили »сагласност« усташа и привољу Нијемаца – предузимају велку војну и политичку акцију и убрзо су, током септембра и октобра 1941. године, реокупирали најприје II демилитаризовану, а затим и III зону и избили на демаркациону линију. У међувремену су успјели остварити читав низ контаката са четничким и прочетничким елементима (бившим великосрпским политичарима и другим »виђенијим« личностима) из Далмације, Лике и Босне и Херцеговине. С њима и њиховим истомншљеницима ишли су на то да склопе »споразуме« са свим оним вођама српских устаника који пристају да се не боре против

19) Зборник, том XII, 1, док. бр. 110, 113, 114, 123, 125, 132, 137, 141, 150. – То су њемачки документи из периода август – септембар 1941. године, а потичу од њемачког генерала у Загребу, њемачког посланика у Загребу, официра за транспорт при њемачком генералу у Загребу, опуномоћеног (посланика) Министарства иностраних послова Трећег Рајха у Србији (Феликс Бенцлер), команданта оружаних снага Југоистока, команданта Србије и др.

20) Италијани су се, наиме, тако изјашњавали пред Нијемцима и ушашама, док су заправо прије Нијемаца били начисто да је устанак организовано припреман од стране КПЈ и да је отпочео не само против усташа већ и против окупатора, (Ђуро Станисављевић, *Појава и развика четничког покрета у Хрватској 1941 – 1942, Историја XX века*, IV, Београд 1962, стр. 37 и даље; упореди: Перо Морача, *1941. година у Југославији*, Београд 1973; Рафаел Брчић, *Реаговање окупатора и квислинга... оп. cit.*; Мишо Лековић, *Реаговање Италијана на устанак у Босни и Херцеговини (Реокупација демилитаризоване зоне), 1941. у историји народа Босне и Херцеговине*, цит. зборник).

италијанске војске, која ће их штитити, наоружавати и давати редовно намирнице њима, њиховим породицама и свима онима који се из збјегова врате кући и наставе миран живот.²¹⁾ Циљ је био да се устаничке снаге поцијепају а устанак уопште разбије изнутра. Али, не само то. Италијански окупатор је имао и друге циљеве и намјере да овлада већим дијелом тзв. НДХ, у првом реду Босном и Херцеговином, која му је била већом интересантна као сировинска база за реализацију »планова привредног препорода Далмације«, тог сиромашног »италијанског гувернаторија«.²²⁾ Усташама је то убрзо постало јасно, па су реаговали на тај начин што су затражили помоћ од њемачког окупатора да се заустави италијанска експанзија.

Из сачуваних докумената могу се пратити њемачки приговори на италијанску реокупацију II и III зоне, али они све до касне јесени 1941. године немају шири карактер, сведе се углавном на критике њемачког генерала у Загребу, Глез-Хорстенауа, и њемачког посланика Зигфрида Кашеа.²³⁾ Другачије стоје ствари са њемачким »приговорима« на усташке поступке према Србима. Они долазе из саме тзв. НДХ, затим њемачких војних и политичких представника у окупираној Србији и из Штаба њемачке више команде Југоистока. Посебан значај имају »приговори« из окупиране Србије, јер се темеље на страху да ће већина »пребјега« – Срба из НДХ испред усташког ножа завршити у редовима устаника у Србији. Наиме, бројне избјеглице најчешће долазе без икакве најаве, па нема ко да их прихвати и организовано смјести. А како су властитим очима гледали шта се десило њиховим рођацима и комшијама, чија је имовина одузета или разграбљена, редовно су тражили спас код »комуниста у шумама и брдима«. О њима је шеф управног штаба војног команданта Србије, SS-Gruppenführer dr Harald Tugper, извјештавајући више инстанце Рајха, писао:

»Већина је ових људи на своје очи видјела како убијају њихове породице, па нису имали шта да изгубе. Будући да су били протјерани без икакве најаве, нису могли бити прихваћени, ни смјештени, те су се придружиле комунистима по шумама и брдима. Како је хрватско подручје стекло независност под заштитом њемачког Рајха, и зато што чете у Хрватској (њемачке чете у НДХ – прим. Р. Б.) нису спријечиле ова злодјела, сматра се да су за њих у крајњој линији одговорни и Нијемци . . .«²⁴⁾

У таквим гледањима на њемачке »тешкоће« и у Србији и у тзв. НДХ, које су настале због усташких злочина над Србима, односно »довеле до избијања устанка«, њемачки кругови у Србији у први план стављају »српске тешкоће«, које долазе из тзв. НДХ, јер је међу избјеглицима у Србији највише било оних који су побјегли испред усташа. Према расположивим подацима, само је до 3. септембра 1941. године пребјегло у Србију 104.000 Срба из тзв. НДХ, и они су по мишљењу Нијемаца утицали »на пораст броја побуњеника у Србији . . .«²⁵⁾ Међутим, за њемачке војне и политичке ор-

21) Исто.

22) О томе шире у мом раду, *Њемачки и италијански планови* op. cit.

23) Зборник, том XII, док. бр. 171, 198, 239; Архив ВИИ, Њем. архива (ЊА), Микроотека, Т – 501, Р – 250/1263 – Њемачки генерал у Загребу опуномоћеном команданту у Србији, 21. октобра 1941. године.

24) L. Hory – M. Broczat, op. cit. 108. – Докуменат се налази у РА/АА фонд Pres. Stab Reichsführer SS, Микрофилм у ВИИ, ЊА, Филм Минхен – 3, снимљен у: Institut für Zeitgeschichte у Минхену.

25) L. Hory – M. Broczat, op. cit. 108 – 109.

гане у окупираној Србији највећи проблем представљала је чињеница да се устанички покрет у Србији током љета и ране јесени концентрисао најснажније у западној Србији, а како је истовремено био снажан и у источној Босни, тј. с обје стране ријеке Дрине, сматрали су да је ту главно жариште немира, које је проузроковало једно неподношљиво стање, јер увелико ремети њемачке војно-привредне интересе и политички престиж. То стање је било тим теже што су устаничке снаге и са једне и са друге стране биле међусобно повезане и прелазиле тамо и амо, и одвојено или заједничким снагама угрожавале интересе Трећег Рајха. Заиста, у рану јесен читаво ово подручје представљало је јединствену цјелну, ослобођену територију са врло развијеним политичким и другим, у то вријеме постојећим органима и организацијама, на ослобођеној устаничкој територији.²⁶⁾ Нацисти су убрзо схватили озбиљност ситуације у којој су се нашли, па су најприје преко агената покушали да пронађу и похватају вође покрета. Због тога је у Београд послан SS-Standartenführer Везенмајер (Veesenmeyer), али је његова акција остала готово без икаквог резултата. О његовој мисији јављао је њемачки посланик при војном команданту Србије, Феликс Бенцлер, слиједеће:

»Веома је тешко пронаћи централу завјереничке клике, јер издајница нема, а и подмићивање је прилично безизгледно . . . Добро камуфлирани хрватски помоћници (усташки агенти послани с Везенмајером ради препознавања – прим. Р. Б.) које је Везенмајер већ послао у акцију нису имали правог успјеха...«²⁷⁾

Суочени са тешкоћама које су им донијеле устаничке снаге и њихове свакодневне акције, њемачки окупатори у Југославији су све више долазили до сазнања да се битка против «комунистичких партизана» не може добити само војно-полицјским акцијама, јер су оне редовно мањих размјера, већ је нужно «повести веће војне операције». А да би ово посљедње било могуће с обзиром на ограничен број властитих трупа, требало је најприје прићи стварању «антикомунистичког фронта политичким средствима», што је, даље, подразумевало «уважавање српских националних интереса и имати већу сусретљивост према националним групама . . .»²⁸⁾ На томе се отпочело радити врло опрезно, јер се поставило питање колико ће промјена курса отежати опстанак тек оствареног антисрпског курса у окупираној и раскомаданој Југославији, а посебно у усташкој НДХ. Али, како је борба против устаничког покрета постала за Нијемце најважнији проблем, то је од могућности његовог рјешавања све више овисио и њемачки став према Павелићевом режиму. Ипак, због општег курса о «посебном статусу» тзв. НДХ и нарочито због италијанских претензија на њено подручје, Нијемци су промјену свога курса према Србима уопште морали покушати да проведу најприје у Србији. У том смислу, а због немогућности ангажовања нових властитих војних ефектива, као и мишљења да постојећим снагама не могу стати на крај устаничким јединицама, они прибјегавају стварању

26) Шире о томе види рад Здравка Антонића, *Везе и сарадња народноослободилачког покрета у источној Босни и западној Србији*, «Ослобођење» Сарајево, октобар 1975. (фелтон у 8 наставка).

27) PA/AA, Büro StS: Jugoslawien, Band 3 – Телеграм Феликса Бенцлера од 8. августа 1941. године упућен Министарству иностраних послова Трећег Рајха.

28) L. Hory – M. Broczat, op. cit., 109 – 110.

квислиншке владе у Србији, на чије чело доводе Милана Недића, кога су сматрали не само »енергичним непријатељем комунизма«²⁹⁾ него су полагали и наду да ће он као министар војске бивше Краљевине Југославије придобити дио официра из редова четника. У том погледу помишљали су и на могућност зближавања Недића и Драже Михаиловића, с тим да Недић буде »вођа«, али је, на крају, Недићевој влади било забрањено свако контактирање са Михаиловићем и његовим присташама. Међутим, ова њемачка мјера имала је само политичко-тактички маневар, била је то, у ствари, »демонстративна реакција« да се »умири« усташка влада у Загребу, која је потпомогнута њемачким послаником Зигфридом Кашеом с великим неповјерењем пратила зближавање њемачких војних и политичких власти у Београду са »националним српским снагама«.³⁰⁾

Послије међусобних оптужби Славка Кватерника и Милана Недића,³¹⁾ Нијемци су оцијенили да се »заокрет политике према Србима«, тј. корекција може једино остваривати и проводити унутар уских граница, што је, опет, само по себи унапријед наговјештавало сумњу да ће таква политика нациста, као уосталом и италијанских фашиста на њиховом окупационом подручју, све више попримати карактер импровизације, која не може задовољити опште потребе.

Познато је како су се ствари одвијале. Њемачки окупатор је остварио дјелимичан резултат једино у Србији, гдје је у јесен 1941. године, уз помоћ четника Драже Михаиловића и Недићеве »српске страже«, успио одбацити главне партизанске снаге и присилити их да напусте западну Србију. Међутим, тиме њемачки војно-привредни интереси нису били трајније обезбијеђени. Напротив, снажно ширење устанка у Босни и Хрватској, посебно у источној Босни, која је била у саставу њемачке окупационе управе у Србији, захтијевало је улагање знатно већих напора, него што се то у први мах могло и претпоставити. Наиме, снажан устанички покрет у сусједној области – преко Дрине – представљао је најнепосреднију опасност за њемачке интересе и у Србији и у тзв. НДХ. Због тога одговорни кругови њемачког окупатора почињу размишљати о потреби предузимања великих операција против устаничких снага властитим војним јединицама. Поред назначених проблема, таква потреба је, што се тиче источне Босне, имала одређену тежину и у чињеници да је политичку нестабилност у НДХ по избијању устанка пратила једнако снажно и слабост њене оружане силе – домобранства и оружних снага. Свакако, присуство Врховног штаба НОПОЈ у источној Босни актуелизовало је такве намјере њемачког окупатора тако да је требало »на вријеме интервенисати« против снага НОП-а.

29) PA/AA, Büro StS, Jugoslawien, Band 3 – Телеграм Феликса Бенцлера од 29. 8. 1941.

30) L. Ногу – М. Broczat, op. cit., стр. 115

31) Кватерник је означио Недића да је непријатељ Нијемаца; да се усташка влада прибојава да »српски устанак« може ојачати и у Хрватској, јер њемачке instance у Београду потпомажу »српске интересе«. (PA/AA, Büro StS: Jugoslawien, Band 4 i Kroatien Band 2, лист 164 – Кашеов телеграм МИП Трећег Рајха од 1. и 2. 9. 1941). На другој страни Недић је напао усташе и усташку владу да су они криви за све недаће у вези с устанком и да Недић не признаје усташе нити усташку НДХ и да само »Мачекова партија« (ХСС) може нешто урадити на побољшању српско-хрватских односа и интереса, а да Кватерник »може у најгорем случају још једино рачунати на хрватске официре« (PA/AA, Büro StS: Jugoslawien, Band 4 – Бенцлеров телеграм од 10. 10. 1941. године).

Све до касне јесени Нијемци су били далеко од помисли да у источној Босни треба предузети веће војничке акције. Били су начисто да се морају предузети енергичне мјере, али какве, са коликим и чијим снагама, то се није могло сагледати. Јер, властитих снага није било довољно, а устанички покрет није био само ту развијен и опасан већ се и те како снажно осјећао и у другим дијеловима тзв. НДХ, посебно јужно од ријеке Саве. Троугао Сарајево – Зеница – Тузла сматран је најопаснијим подручјем устаничке дјелатности. Због тога је затражено да се гро снага 718. њемачке дивизије и готово све снаге тзв. НДХ, које су већ биле ангажоване у Босни,³²⁾ помјере више на исток, у источну Босну. Међутим, показало се да ни то није довољно, па се настојало пронаћи ново рјешење. Сервирао га је Хитлер »Директивом 39а«, 16. децембра 1941. године, која је својим садржајем изненадила и »забринула« све њемачке војне и политичке представнике у Југославији, а нарочито оне у тзв. НДХ. Наиме, због опште ситуације Трећег Рајха на источном фронту, гдје је пред Москвом први пут послје 22. јуна заустановљена офанзива нацистичких армија, »Директива 39а« је предвиђала да се »...све њемачке снаге са Балкана ослободе за руски фронт, изузев оних трупа које обезбјеђују индустријска подручја значајна за снабдијевање њемачке војске; да се у Хрватску упуте снаге Друге италијанске армије... Ако у најкраћем року устанички покрет у Хрватској (тзв. НДХ – прим. Р. Б.) не буде сузбијен, потребно је на прољеће повести ратне операције...«³³⁾ До реализације те директиве, као што је познато, није дошло, јер је командант Југоистока на основу извјештаја о комплетној ситуацији у источној Босни и у другим дијеловима тзв. НДХ, гдје је устаничка активност паралисала свако озбиљније кориштење привредног потенцијала,³⁴⁾ као и све видљивијег италијанског настојања да овладају подручјем сјеверније од демаркационе линије, – успио убиједити Хитлера и Врховну команду оружаних снага Трећег Рајха (ОКВ) да то није добро, јер то представља губитак њемачког политичког престижа и лишавање богатог сировинског подручја за властиту ратну индустрију. На основу тога је осам дана касније »Директива 39а« измијењена у том смислу да њемачке трупе наставе окупацију и да се почетком 1942. године у источној Босни поведе заједничка велика војна операција против НОП-а и цијело ово подручје умири.³⁵⁾ Био је то први случај од почетка другог свјетског рата да се мијења једна Хитлерова директива, а то је важно подвући, јер је до њене измјене дошло углавном због снажне устаничке активности у источној Босни.

До прве заједничке (уз учешће снага оба окупатора – њемачког и италијанског), а тзв. друге по реду непријатељске офанзиве дошло је у јануару 1942. године. Она је окупаторима и квислинзима донијела скромне резултате. Устанички покрет није био разбијен, него је, напротив, још више ојачао у јужном дијелу источне Босне, затим у Црној Гори, Херцего-

32) Од укупних оружаних снага тзв. НДХ у вријеме избијања устанка у Босни и Херцеговини четири петине су се већ првих дана нашле ту, тј. у Босни и Херцеговини између Саве и линије која је означавала границу између I и II италијанске окупационе зоне.

33) Walthar Hubatsch, *Hitlers Wisungen für Kreigsführung 1939–1945. Dokumenten des Oberkommando der Wehrmacht, Frankfurt a/M 1962*, стр. 175; шире о томе види мој рад *Окупационни системи* оп. cit.

34) Исто.

35) Исто.

вини,³⁶⁾ а успјешно се развијао и у западним дијеловима тзв. НДХ – у Бос. крајини, Лици, Банији, Кордуну, Горском Котару, Славонији, Фрушкој гори.³⁷⁾ Конкретна посљедица за тзв. НДХ у погледу ангажовања снага њемачког окупатора огледала се у томе што је подручје источне Босне, тј. простор омеђен ријекама Савом – Босном – Дрином и демаркационом линијом, остао под влашћу њемачког војног команданта у Србији, коме су биле потчињене и цивилне и војне власти тзв. НДХ, као и њена полиција и оружништво у источној Босни.³⁸⁾

У то вријеме пада и напор војног команданта Србије, генерала Баде-ра, да приволи владу тзв. НДХ да се четници у источној Босни ангажују против НОП-а, а за узврат да се Јездимиру Дангићу преда управа у срезovima Бијељина, Зворник, Власеница, Сребреница, Рогатица и Вишеград. Влада НДХ је то успјела »спријечити«, углавном због тога што на њемачкој страни није било већег интереса за Дангића, јер се већ у току преговора с њим сазнало да је он исту сарадњу понудио и Италијанима. На крају, Нјемци су га ухапсили, али су то држали у великој тајности пред Италијанима.³⁹⁾

Врло слабо учешће италијанске војске у операцијама у источној Босни и мршави резултати самих операција присилили су Нјемце да понуде Италијанима и команду над свим јединицама у наставку операција. Како је било педвиђено и учешће оружане силе тзв. НДХ, операције су званично назване Трио. Међутим, с италијанским војним командантима вођени су дуги разговори и преговори око њиховог ангажовања, јер су се редовно спотicali око питања третмана четника, тј. да ли их ангажовати у борби против НОП-а или не. Тај проблем је све више оптерећивао њемачко-италијанске и италијанско-усташке односе, који су свога одраза имали у готово свим каснијим акцијама оба окупатора против снага НОП-а.⁴⁰⁾

На проблем четника Нјемци су гледали шире, као на »српско питање« у цјелини. А пошто су га усташе својим поступцима толико заоштриле на подручју НДХ, нацисти су своју политику и према усташкој држави морали кориговати. Свакако, развој и снага НОП-а на том подручју били су најзначајнији фактор од којег је овисио и однос нациста према усташама.⁴¹⁾

Иако није наш задатак да се упуштамо у обраду италијанских ставова у вези са корекцијом, треба нагласити да код италијанског окупатора нема србофобства, нема подршке усташким злочинима, те у складу с тим ни ин-

36) *Ослободилачки рат народа Југославије*, I, Београд 1957.

37) Исто.

38) Види моје радове: *Окупациони системи...*, ор. cit. и *Њемачко-италијански планови...*, ор. cit.

39) Антон Милетић, *О сарадњи команданта четничких одреда источне Босне Јездимира Дангића са Немцима* (август 1941 – април 1942), »Војноисторијски гласник« бр. 2/1972, стр. 135-148.

40) Шире о томе у мом раду: *Њемачки и италијански планови...*, ор. cit. и раду Мише Лековића: *Неки аспекти италијанско-усташких односа и њихов одраз на операције НОВ и ПОЈ*, »Југословенски историјски часопис« (ЈИЧ), бр. 4/1965, стр. 83 – 96.

41) Фикрета Јелић-Бутић, *Политика усташког покрета 1941 – 1945*, докторска дисертација (одбрањена на Филозофском факултету у Београду почетком 1975. године), Библиотека одјељења Историја народа Југославије.

ицијативе за попуштање усташког терора над Србима. Италијански окупатор је својом војном офанзивом и великом политичком акцијом, коју је омогућила четничка издаја, готово онемогућио усташке злочине на свом окупационом подручју. Према томе, иницијатива за попуштање усташког терора над Србима могла је потећи и потекла је од нациста. У пракси се најприје огледала у критици усташких поступака, а одмах затим испољавала се и у гласним размишљањима шта би најбоље било да се предузме. На први поглед чини се врло интересантим да су такве критике и сугестије »шта учинити« долазиле од њемачких војних и полицијских органа у Србији, посебно од шефа њемачке службе безбједности, који је, последице неуспјеха преговора са Даигићем, истакао да је »...пропуштена повољна прилика...«, јер су се четници као помоћници у борби против НОП-а већ били показали, а могли су се и много више искористити.⁴²⁾ Међутим, ту нема ничег интересантног, напротив логични су потези њемачког окупатора у том правцу, јер је цијела источна Босна била у војно-привредном погледу у склопу јединствене надлежности њемачке војне управе у Србије и Команде Југоистока, под чијом се надлежношћу налазио и њемачки генерал у НДХ, Едмунд Глез фон Хорстенау, као што се је и цијела тзв. НДХ налазила у њемачком јединственом војно-привредном и политичком систему Југоистока, на челу са војном командом Југоистока (Виша војна команда) и војно-привредним штабом Југоистока. Отуда није никакво чудо што су војни и политички органи Трећег Рајха у Србији настојали да то подручје, по потреби и издвоје из оквира тзв. НДХ и припоје »Недићевој Србији« или га предају на управу, на примјер, Даигићу. По истом принципу је војни командант Србије своју врховну власт над источном Босном пренио на команданта њемачке 718. дивизије генерала Фортнера.⁴³⁾

Сарадња са четницима била је остварена код оба окупатора. Међутим, код италијанског је била много јаче изражена. Подржавајући четнике у мањој или већој мјери, Италијани су сузбијали амбиције усташа, а шире гледано и Нијемача, док су, цијепањем устаничких редова на партизане и четнике, повећавали властиту утицај. За њих је сарадња са четницима представљала »реалну политику«, јер су у борби против НОП-а знатно мање напрезали своје војне силе. Колико је стварно у томе било реалног, показало се касније, али остаје чињеница да су Италијани у то чврсто вјеровали и под сваку цијену настојали да ту сарадњу дуго времена, све до капитулације, проводе. Због тога су током цијеле 1942. године па и касније били за посебан третман четника, тражећи да буду разлучени од партизана, иако су знали да је то тешко усагласити са њемачким гледиштима. О усташким ставовима Италијани нису много водили рачуна, изузев онда када су иза њих стајали отворени њемачки захтјеви. Супротна њемачко-италијанска гледишта на четнике дошла су до изражаја већ у разговорима у Опатији,

42) PA/AA, Воп, Büro RAM: Kroatien 1941/42, лист 442 – 449, препис без потписа; извјештај потиче из Реферате IV D-4 (Gestapo) RSHA – Главног уреда службе безбједности, а датан је са 17. 2. 1942.

43) Према томе, није се радило ни о каквој посебној забринутости генерала Бадера »због односа усташких власти према Србима у источној Босни...« – како то наводи Р. Хурем у својој књизи *Криза народноослободилачког покрета у Босни и Херцеговини крајем 1941. и почетком 1942. године*, стр. 191, нити је Павелић одредио Думанчића за »цивилног комесара« ист. Босне. То је учинио њем. посланик С. Каше (Архив ВИИ, ЊА, к. 276, бр. рег. 6/3, 16. 10. 1941).

почетком марта 1942. године. Према мишљењу генерала Валтера Кунца (тада је био вршилац дужности команданта Више команде Југоистока), италијански став према четницима означавао би »политику попуштања«, а то није у складу с утврђеним циљевима »уништења свих устаничких снага«.44) Као што је познато, то је мишљење и превагнуло, па је одлучено да у планираном наставку операција у источној Босни неће бити никаквих преговарања са четницима, јер су и они дио »устаничких снага«. Шта се крило иза ознаке »све устаничке снаге«? У почетку су тако означавани и партизани и четници. Међутим, иако је убрзо постало јасно шта су једни, а шта други, њемачки окупатор много дуже од италијанског употребљава исту ознаку. Током 1942. године то чини мање због свог србофобства, а више због својих »обзира према усташкој НДХ«, коју подржава и стално подвлачи њену »независност и самосталност«, јер у томе види могућност сузбијања италијанских претензија, односно очувања свога војно-политичког престижа.45) У вези с тим, нацистима је била прихватљива усташка крилатица о устанку и устаницима, односно о НОП-у и снагама НОП-а. Наиме, да је »устанак српска ствар«, нешто што је »увезено из Србије«, итд. Та крилатица је имала и свој наставак, тј. када је уперена на комунисте, нацисти су се њома и тада много користили, а огледала се у томе да су и »комунисти Срби«, да међу »комунистима нема Хрвата«, изузев понеки појединац који је »подријетлом све друго а не Хрват«, итд.46)

За њемачког окупатора је још значајно подвући понашање и када је био доведен у ситуацију да заговара подржавање четника у борби против НОП-а, то не може радити отворено, јер су четници у највећем броју припадали Дражи Михаиловићу, а он је почетком 1942. године био наименован од избјегличке владе у Лондону за министра рата и унапријеђен у чин генерала »југословенске војске у отаџбини«. Због свега тога није могла доћи у обзир шира сарадња са четницима. О томе је исцрпно писао и шеф штаба генерала Бадера, али је његов став да су »сви устаници непријатељи Нијемаца« имао и друго значење. Наиме, он је, као и још неки представници њемачког окупатора у Југославији, сматрао да је »Дража Михаиловић главни покретач устанка«. Његово мишљење дијелио је и њемачки посланик у Загребу Зигфрид Каше, који је све до краја рата остао поборник њемачке политике подржавања усташке НДХ и један од најдоследнијих поборника њемачког и усташког србофобства.47)

44) Шире о томе у мом раду: *Њемачки и италијански планови...*, оп. cit.; упореди: L. Ногу – M. Broczat, оп. cit., стр. 125 – 127.

45) Шире о томе у мом раду: *Разлози и правци...*, оп. cit.

46) Фикрета Јелић-Бутић оп. cit.

47) Зигфрид Каше је много касније, у децембру 1943. године, у свом трактату: »Ситуација у Хрватској и приједлози за даље развијање њемачко-хрватских односа«, за »српско питање« рекао да је најделикатније и да он практично не види право рјешење, поготово у ситуацији када се њемачке јединице у борби против НОП-а широко ослањају на сарадњу са четницима, и »када ми сами (Нијемци – прим. Р. Б.) од НДХ захтијевамо територијалне уступке у корист Србије...« У недостатку бољих рјешења он подвлачи да је »... наредио да се православни у Хрватској више не називају Србима, него православни грађани Хрватске...« (Архив ВИИ, ЊА, Микротека Т-501, Р-265/1114-1142 – Извјештај посланика Кашеа Министарству иностраних послова Трећег Рајха, 2. 12. 1943. године). Шире о овом Кашеовом трактату види: Мухарем Кресо, *Њемачко схватање ситуације у Југославији уочи II засједања АВНОЈ-а новембра 1943, АВНОЈ и НОБ...* цит. зборник, стр. 503 – 517.

Практична примјена њемачко-усташке корекције политике према српском становништву у тзв. НДХ најприје је, изгледа, успједила од стране органа власти НДХ, који су предузели акцију преговора са четничким групама у Херцеговини. Било је то почетком марта 1942. године, непосредно послије разговора у Опатији, када је »повјереник за обални појас код Друге италијанске армије« Вјекослав Вранчић водио разговоре у циљу склапања споразума са четничким вођама Доброславом Јевђевићем, Новицом Краљевићем и Радмилом Грђићем. Судићи по извјештају њемачког генерала у Загребу Глез-Хорстенау, излази да је иницијатива потекла од самог Павелића, који је Вранчића упутио у италијанску зону »са далекосежним пуномоћјима у корист српског становништва« и овлаштењима да у »широким размјерима проведе поновна постављења и да исправи раније погрешке...«⁴⁸⁾ Према истим подацима, та је акција вођена и уз сагласност команданта Друге италијанске армије, генерала Марија Роате, док из свега тога Глез-Хорстенау извлачи закључак да »хрватска влада почиње да увиђа велике погрешке у својој националној политици«.⁴⁹⁾

Нема сумње да је Павелић могао послати Вранчића у мисију, о којој говори Глез-Хорстенау. Међутим, не стоји тврдња да је ту акцију иницирао Павелић нити Глезов закључак да »хрватска влада почиње да увиђа велике погрешке у својој националној политици«. Наиме, италијански окупатор је до тога тренутка у цијелој својој интересној зони потиснуо власт НДХ и, захваљујући издаји четничких вођа, остварио сарадњу са многим четничким и прочетничким групама, а све у циљу цијепања устаничког покрета изнутра. Цивилним органима власти тзв. НДХ није дозвољавао никакву самосталну акцију о било ком питању; то се односило и на Нијемце – привредне и друге њемачке инстанце у италијанској окупационој зони, а било је случајева да су италијанске војне команде ометале рад њемачких инстанци и сјеверно од демаркационе линије (Доњи Вакуф, Приједор и још нека мјеста).⁵⁰⁾ О некој Павелићевој иницијативи за Вранчићеву акцију у усташким документима тога времена нема ни помена. Тек много касније, у другој половини 1943. године, о томе пише сâм Вранчић,⁵¹⁾ у једној сасвим другој ситуацији и за Осовину и за усташку НДХ, када су, послије капитулације Италије, за све своје тешкоће усташе окривљавале искључиво Италијане.⁵²⁾ Поставља се питање: одакле такво писање њемачког генерала у

48) Фикрета Бутић – Иван Јелић, *Прилози за проучавање историје НДХ у раздобљу 1942 – 1943. године*, »Путови револуције« ИХРП Хрватске у Загребу, бр. 1 – 2, Загреб 1963, стр. 339 – 356; Р. Хурем, *Споразуми о сарадњи државних органа НДХ и неких четничких одреда у источној Босни 1942. године*, »Прилози« бр. 2, Сарајево 1966, стр. 285 – 325; Р. Брчић, *Њемачки и италијански планови...*, *op. cit.*

49) Исто.

50) Архив ВИИ, ЊА, Микротека, Т-501, Р-264/1087-1093 – Извјештај њемачког генерала у Загребу начелнику штаба Врховне команде, фелдмаршалу Кајтелу, од 26. марта 1942; Т-501, Р-267/608 – 623 – Извјештај њемачког генерала у Загребу команданту оружаних снага Југоистока о војно-политичкој ситуацији у НДХ и њеним односима са Краљевином Италијом, од 14. децембра 1941. године (објављен и у: Зборник, том XII, књ. 1, док. бр. 279).

51) Вјекослав Вранчић, *Урота против Хрватске*, Загреб 1943.

52) Слична писања наставиле су усташе и у емиграцији послије другог свјетског рата: Јере Јареб, *op. cit.*; Еуген – Дидо Кватерник, *Усташка емиграција у Италији и десети травањ*. Један прилог нашој новој повјести, »Хрватска ревија«, год. II, бр. 3, Buenos Aires 1953; Стјепо Перић, Давид Синовичић и неки други.

Загребу? – Оцјењујући ситуацију у зиму 1941/1942. године и сагледавајући властите слабости у многим питањима развоја и политике усташке НДХ у склопу војно-политичких и привредних интереса Трећег Рајха у Југославији, при чему су на првом мјесту испитивани слабост усташког водства и немоћ оружаних снага тзв. НДХ у гушењу устаничког покрета, војни и политички представници њемачког окупатора покушавали су доћи до таквих рјешења помоћу којих ће сачувати статус ове квислиншке творевине и истовремено обезбиједити њемачки престиж снажно уздрман народним устанком и неочекиваним широким захтјевима италијанског окупатора последице велике војно-политичке акције италијанске Друге армије. У тражењу таквих рјешења, која је требало да брзо и ефикасно постигну жељени циљ, стајале су многе препреке на путу. На њих је из дана у дан указивао њемачки генерал у Загребу, као и други војни и политички представници Трећег Рајха у НДХ, Србији и Вишој команди Југоистока.⁵³⁾ Овдје ћу се осврнути на извјештаје њемачког генерала у назначеном периоду, јер они најбоље показују шта се крије иза Вранчићеве акције, и објашњавају »усташку корекцију« према Србима.

Извјештавајући о ситуацији у НДХ крајем 1941. године и дајући своје мишљење шта се може очекивати од усташке државе, Глез је, подвукавши да је с тим његовим мишљењем сагласан и посланик Каше, овако закључивао: »Политички, војно и привредно, Хрватска крајем 1941. одаје слику која мало ружичастог нуди за убудуће.«⁵⁴⁾ Када је измијењена Хитлерова »Директива 39а«, он извјештава да »Хрвати (усташка НДХ – прим. Р. Б.) виде ...спас хрватске независности и Павелићевог режима...«⁵⁵⁾ Говорећи о држању италијанске војске, Глез без икакве резерве сматра да се то држање своди на »препуштање иницијативе противнику«, тј. устаницима, због тога што се на италијанској страни такође сматра да је још могуће »политичко рјешење.«⁵⁶⁾ Из таквог држања италијанских војних команди Глез поставља питање: »да ли би он као савезник (италијански окупатор – прим. Р. Б.) био вољан, да раније или касније предузме икакву офанзиву за гушење устанка у Хрватској...«⁵⁷⁾ Анализирајући могућност јачег ангажовања оружаних снага НДХ и шта је потребно учинити да се оне оспособе, које снаге да војнички организује – Италија, на што има право по одредбама Римских уговора од 18. маја 1941. године, или Трећег Рајха, – Глез сматра да њемачки притисак мало шта може измијенити, јер све зависи од тога »колико ће више него до сада доћи до изражаја њемачка помоћ и сарадња (усташке власти – прим. Р. Б.) са Нијемцима.«⁵⁸⁾

53) Поред два цитираних Глезова извјештаја у напомени 50, види и ове његове извјештаје: Архив ВИИ, ЊА, Микротека, Т-501, Р-264/1127 – 1130, Р-266/150 – 164, Р-268/419 – 420, Р-264/1138 – 1151 од 26. јануара, 25. фебруара, 6. марта и 19. маја 1942. године.

54) Архив ВИИ, ЊА, Микротека, Т-501, Р-267/608 – 623 – Извјештај њемачког генерала од 14. 12. 1941. – Шире о гледањима њемачког генерала на ситуацију у НДХ крајем 1941. и током 1942. године види: Gert Fricke, *Kroatien 1941 – 1944. Der »Unabhängige Staat« in der Sicht des Deutschen Bevollmächtigten Generals in Agram, Glaise v. Horstenau, Freiburg 1972*, стр. 68 и даље.

55) Архив ВИИ, ЊА, Микротека, Т-501, Р-264/1123 – 1126 – Извјештај њем. генерала начелнику генералштаба ОКВ (хитно – стр. пов), 26. 3. 1942.

56) Као напомена 55.

57) Као напомена 55.

58) Као напомена 55.

У једном другом извјештају, строго повјерљивом,⁵⁹⁾ који се односи, углавном, на сређивање прилика у источној Босни после завршених операција у јануару 1942. године, најприје се констатује да, по жељи генерала Бадера, област Дрина – Сава – демаркациона линија треба да остане »до даљњег« војшна просторија, на којој њемачки војни командант има сву власт у својим рукама, а власт НДХ само у лицу »цивилног комесара«, па констатује да су ово рјешење »Хрвати радо прихватили«, јер то – по мишљењу Глеза, »...ни у ком случају не тангира суверенитет хрватске државе, а на другој страни одговара не само нашим (њемачким – прим. Р. Б.) војним потребама, него пружа могућност да се Хрватима помогне при учвршћењу власти у тој области и да се елементима православне вјероисповијести, који су вољни за сарадњу а ипак су нешто угрожени од извјесних хрватских кругова, донекле зајамчи мир и сигурност...« Говорећи о плановима Павелића на унутрашњем сређивању прилика, Глез истиче значај сазивања »Хрватског државног Сабора« и констатује да Павелић настоји да »...своју младу и хипотекама бремениту државу изведе из стадијума једне крваве и ужасне револуције на праве и сређене путеве...« Даље се говори о присуству италијанског окупатора, смјени команданта Друге армије (умјесто Амброзија дошао је Роата) и смјењивању »шефа фашистичке милиције генерала Козелчија при усташком покрету, којег је, на захтјев италијанског посланика у Загребу Казертана (Raffaello Casertano), замијенио државни савјетник Балестра ди Мотола« (Mottola).

У исцрпном аналитичком извјештају од 25. фебруара 1942. године⁶⁰⁾ Глез најприје анализира унутрашњополитичку ситуацију у НДХ у вези са сазивом Хрватског државног сабора за 23. фебруар, па каже да Сабор, према жељи Павелића, треба да представља »само једну прелазну појаву и да према повјерљивом саопштењу поглавара државе нашем посланику уступи мјесто професионалном сталешком представништву«, чији су вођи већ именовани из редова усташа – најближих Павелићевих сарадника. Интенције у вези с оснивањем сталежа и њихових представништава имају за циљ – сматра Глез – да омогуће »заобилажење проблема вјероисповијести и националности«. Што се тиче православног живља, Глез наводи да га је Каше обавијестио да »влада има намјеру да сада више не тражи излаз у ...присилном покатоличавању, већ у постепеном оживотворењу православне цркве која би била одвојена од београдске патријаршије а под једним посебним патријархом са сједиштем у Хрватској«. Глез даље наводи да се »неповољан правни положај православних није ни мало побољшао«, затим да је за даљи опстанак НДХ, откако је потиснута с мора, »постало још значајније посједовање Босне до Дрине, без обзира шта се и како мислило о корисности подјеле цјелокупног подручја на безброј ситних жупанија и недостатку самосталног централног ауторитета власти управо у Босни«. По његовом мишљењу, »све су народности са незнатним изузетком сложне у свом одлучном противставу према усташком покрету као јединственој пар-

59) Архив ВИИ ЊА, Микротека, Т-501, Р-264/1127 – 1130 – Извјештај њем. генерала ОКВ – одјељењу за иностранство, К-ди копнене војске, Команданту Југоистока и на знање К-дту корпуса у Србији, 26. 1. 42.

60) Архив ВИИ, ЊА, Микротека, Т-501, Р-266/1150 – 1164 – Извјештај њем. генерала у Загребу о ситуацији у Хрватској у другој половини фебруара 1942. године, упућен ОКВ-у (одјељењу за иностранство, Команди КОВ – одјељењу војних аташеа, К-дту Југоистока и опуномоћеном њем. генералу у Србији, 25. фебруара 1942.

тији и носиоцу државности«. Та мржња према усташама – констатује даље Глез – »не може заиста бити већа«, а изазивају је саме усташе својом надменошћу, самовољом, грамзљивошћу и корупцијом, при чему не престају злочини, пљачка и убиства. Не прође ни тједан, а да се »кришом од Нијемаца« не спроведе нека »акција чишћења« у којој се читава села »присиљавају да вјерују да је највећи број заплијењених пушака криви губитак непријатеља«, док, у ствари, »побједници – усташе враћају се са богатим товаром плијена...« За Павелића каже да не затвара очи пред овим тешким злочинима, да у низу случајева интервенише, али ипак »некажњена злодјела многоструко премашују број кажњених. Човјек стоји потпуно немоћан пред једним покретом, на који се једино, не рачунајући Трећи Рајх, ослања власт и чији се припадници много више награђују слаткишима него заслуженим корбачем...«⁶¹⁾ У даљњем тексту овога исцрпног извјештаја садржани су приједлози и мишљења у вези са сређивањем прилика у источној Босни, гдје поред православних живе и Хрвати и Муслимани и гдје се »православни начелно не могу стрпати у исти лонац са устаницима различитих боја«. Иза тога слиједи оваква Глезова констатација: »...радништво у војно-привредним предузећима око Сарајева састоји се знатним дијелом од православних, који су вољни да раде«. Иначе, подручје источне Босне њемачки генерал сматра »спорном облашћу« због одређених ставова њемачких кругова у окупираној Србији, те о тим комбинацијама даје своје мишљење. Он каже, ако ту област опуномоћени командујући њемачки генерал у Србији жели неутралисати и изузети од усташке власти, »...та жеља се заиста може схватити«, јер усташка власт »није срећна у својим методама«. Што се пак тиче идеје да се управа препусти четничком вођи Дангићу, (о чему је већ раније било ријечи), њемачки генерал сматра да би се »о једном таквом рјешењу могло размишљати када би у Загребу, слично као у Београду, водила пресудну ријеч нека њемачка инстанца која би стајала изнад свих партија (странака). Међутим, при садашњој конструкцији хрватске државе, која се изграђује (попут Мађарске) као искључива хрватска национална држава и која не признаје мањине, немогуће је поставити противнике те државе за чуваре јавног реда. Исто тако не може се ни помислити на издвајање источне Босне из оквира те државе, коју смо ми створили и признали, већ и због њених других територијалних губитака. А ако би уз те губитке (приморје и острва) отпала још и источна Босна, било би најбоље хрватску државу сасвим ликвидирати...« Говорећи о италијанском окупатору, Глез констатује да он, изузев четника, на цијелом подручју тзв. НДХ не ужива никакво повјерење. На поступке италијанске војске »влади пристижу читаве ријеке притужби«. Док се четници у пуној ратној спреми »шепуре у мјестима окупираним од Италијана, догле Италијани сваког Хрвата код ког се нађе нешто што личи на оружје, одмах стављају уза зид. У Херцеговини се чак десило да су Италијани предали једну хрватску војну колону возила на милост и немилост четницима. Хрватска независност се гази ногама.«⁶²⁾

Резимирајући своје наводе у овом исцрпном извјештају, њемачки генерал подвлачи »грешку« учињену априла 1941. године, наводећи да је

61) Исто.

62) Исто.

63) Исто.

»нова хрватска држава« препуштена италијанској хегемонији. А када је касније та иста држава (курзив – Р. Б.) новим италијанским захтјевима »непрестано сатјеривана у шкрипац«, Нијемци су морали »из познатих разлога« остати равнодушни на све позиве усташке владе: »У помоћ!« Наводи даље да су Нијемци у изградњи »младе државе« могли учествовати само ограничено, а у формирању њене армије само »прикривено« (од Италијана – прим. Р. Б.), па према томе »врло непотпуно«. У извјештају се даље каже: »На жалост, наш спутани положај спречавао нас је да енергично интервенишемо тамо гдје су конкретно прављене тешке грешке... У вези с тим треба се подсјетити да смо у почетку завођења Новог реда и поретка у југословенском простору пропустили да извршимо јединствено поравнање политике према Србима, услијед чега је с ове и оне стране Дрине долазило до примјене супротних принципа, који не представљају 'срећно' рјешење са гледишта политике Рајха. Али, ма колико да смо изгубили гле због ових различитих прилика у Хрватској, ипак је јасно да би још и данас претежна маса Хрвата, укључујући и националне мањине, одушевљено поздравила снажно и енергично иступање Њемачке и њених опуномоћеника, док бисмо потпуним испуштањем Хрватске изгубили још увијек најбољег пријатеља на Балкану...«⁶⁴) Будући да је са Глезовим ставовима и мишљењима био сагласан и њемачки посланик у Загребу, а то значи и војна и политичка линија Трећег Рајха у квислиншкој НДХ, изложеним ставовима и мишљењима њемачког генерала није потребан никакав коментар, посебно због тога што су сви ови наводи Глез-Хорстенауа стизали у Врховну команду оружаних снага Трећег Рајха (ОКВ) и у Министарство спољних послова преко иностраног одјељења при ОКВ.

Непосредно последије њемачко-италијанских разговора у Опатији, који нису довели до усаглашавања ставова у погледу третмана четника, а прије преговора у Љубљани, Глез је 6. марта 1942. године изложио своја гледишта о свим кључним питањима везаним за тзв. НДХ. Тако у погледу предузимања војно-политичких мјера против устаника, он најбоље рјешење види у ангажовању још једне њемачке дивизије у НДХ, сјеверно од демаркационе линије. У том случају би било »непотребно довлачити италијанске снаге на ово подручје«. Уколико то није могуће, он се изјашњава за војно-политичко рјешење, што га је предложио генерал Кунце (Kuntze) у Опатији.⁶⁵) Ако се, пак, прихвати италијанска намјера да своје три дивизије стави на располагање на простору демаркациона линија – ријека Сава, Глез предлаже да се одвијање војних акција против НОП-а »не предузима од Сарајева према Бањалуци, већ обрнуто«, јер би италијански пробој из Херцеговине преко Сарајева нужно »довео до трајног запосједања Сарајева по Италијанима«, а посљедице једне такве измјене ситуације, коју »ми према досадашњим искуствима, кад би се Италијани нашли у граду (Сарајеву – прим. Р. Б.) не бисмо више могли преиначити, биле би крајње неповољне за хрватску државу и за наш престиж на Балкану«. Даљња посљедица – према Глезу – за њемачке интересе састојала би се »у пребацивању устаничког покрета преко Саве и доњег тока Дрине, а то је опасност које не би било код супротног правца (Бањалука – Сарајево)«. Јер би, операције правцем Ба-

64) Исто.

65) Исто. – Наиме, да се »... не смију стварати никакви споразуми са устаничким формацијама – ни четничким ни комунистичким« – То је суштина Тачке Х Опатијског споразума (Зборник, том XIII, књ. 2, док. бр. 25 – италијанска документа 1942. године).

њалука – Сарајево »...далеко прије потисле устанике према југоистоку«. На крају, јасно је изражена сумња да би »сада могло доћи до озбиљнијег ангажовања Италијана уопште«.»⁶⁶⁾

Још је остало да, прије разговора у Љубљани, видимо привредне прилике у тзв. НДХ како су на њих гледали њемачки представници. О томе је Глез-Хорстенау 26. марта 1942. године упутио специјални извјештај начелнику штаба ОКВ, фелдмаршалу Кајтелу (Wilhelm Keitel) у Фиреровом главном стану,⁶⁷⁾ а тај извјештај, уз друге податке, са привредног аспекта говори такође о корекцији њемачко-ушашке политике према Србима. Пошто је најприје истакао властиту одговорност коју као војник има у оквиру општег вођења рата, због чега није могао у службеним извјештајима да се дотиче привредне ситуације у тзв. НДХ, и што због њеног могућег изрођавања у опасност и за њемачку војну ситуацију на Балкану мора поново да изнесе на видјело италијанског савезника, јер се понекад сумња у његову објективност, – Глез подвлачи потребу да се таквим мишљењима супротстави, те наводи: »Извјесно је да у Хрватској... многе ствари стоје на лабилним темељима, тако да је овој младој држави тешко да усмјери своју привреду у једном правцу који би се прилагодио нашем државном систему«. При томе он најприје указује на несрећне »основне смјернице њене унутрашње политике, која је у првом реду произашла из ...освете једне мањине према једном дијелу народа који се није могао истријебити« – при чему подвлачи недопустиве грозоте ушаша, које су у многим областима биле 50% узрок избијању народног устанка. Међутим, он најтежу препреку за неку »разбориту хрватску привредну политику« види у ставу Италије о том питању, јер »ова млада земља мора хранити 300.000 италијанских окупационих снага«. Поред тога, »...искључено је да се у једној младој држави усмјери планска привреда када је 790 км границе отворено према гладној и безобзирној пљачкашкој сили као што је Италија«. Талијански војници односе све (»чак и дрвене подове, оквире за прозоре и клозетске шоље«), а све се то може упоредити са Млечанима, који су својевремено цијелу земљу »од Триглава до Дубровника« претворили од »цвјетног врта у крашку пустињу«. Инфлација је велика, а политика цијена је немогућа, јер »Италијани плаћају сваку суму која се од њих тражи и при томе знају да већ утврђене њемачке послове покваре набијањем цијена.«^{67а)} Сваки пропис или уредба из области планске привреде и рационарања, који дођу из Загреба, проводе се у пракси »јужно од демаркационе линије само формално, или се на разне начине стављају ван снаге. Разумљиво, при томе, италијанске окупационе снаге, насупротив њемачким, дјелују као нека усисна пумпа«, иза које стоји још већа, »сама Краљевина Италија«, јер за њу не постоје никаква ограничења на увоз и извоз. »Ако привредна биједа и невоља... и даље потраје у већем дијелу Хрватске, онда ће мало или готово ништа користити све наше војне мјере које се крвљу плаћају«. За устанике наводи

66) Архив ВИИ, ЊА, Микротека, Т-501, Р-268/419 – 420 – Приједлози њемачког генерала за рјешавање питања која се односе на НДХ у периоду 1 – 8. марта 1942. године, докуменат датиран 6. марта 1942.

67) Исто, Т-501, Р-264/1087 – 1093 – Извјештај њемачког генерала у Загребу начелнику ОКВ, од 26. марта 1942.

67а) Односи се на закључене уговоре о робној размјени између Трећег Рајха и НДХ по утврђенима »мјешовитог међудржавног одбора«, који је засјео у децембру 1941. године у Бечу.

да се сваког часа јачају људима, који, услијед привредне биједи, »немају шта да изгубе, него само да добију«. Ми треба да рачунамо с тим – наводи даље њемачки генерал – »да на овом простору који за нас представља важан бедем у односу на Балкан, можда баш у једном донста непожељном времену, морамо употријебити још јаче снаге«. Можда би се рјешење могло наћи – како је то Глез изложио у свом извјештају од 14. децембра 1941. године⁶⁸⁾ – што би се НДХ »уз обезбјеђење наших (њемачких – прим. Р. Б.) економских интереса војнички и политички препустила Италији. На жалост, питање је би ли апенинска краљевина била увијек довољно снажна, да стварно овлада тако створеном ситуацијом, односно не би ли то довело до потпуног расула јавног реда на територији преко Саве коју би заузела Италија...« – Цијела ствар је јасна и са војног аспекта, па – по мишљењу Глеза – треба ићи на директне разговоре са Италијанима. Он се, на примјер, »не усуђује да код италијанског колеге Оксидија... додирне ову тему или макар да је само наговјести, јер би већ другог дана Дуче (Мусолини – прим. Р. Б.) дознао да ја идем на то да се ослабе италијанске позиције«. На крају, Глез наводи да се одлучио на овакав начин изношења ситуације, не само због тога што он тако гледа на ствари већ и због молби Славка Кватерника и министра спољних послова тзв. НДХ Лорковића, које су му недавно упутили, као и због идентичних ставова посланика Кашеа, које ће овај изнијети на свом претпостављеном мјесту.

О привредној ситуацији у тзв. НДХ с аспекта интереса њемачког окупатора (војно-политичких и привредних) говоре и многи други документи њемачких политичких и војних представника у НДХ, затим у окупираној Србији и у Војно-привредном штабу Југоистока. О тим интересима, који су и проузроковали одређени заокрет у политици нациста у НДХ, односно утицали на корекцију политике односа према Србима, – налазе се неки подаци и у документима усташких вођа, као, на примјер, Славка Кватерника, Владимира Лакса, и неких других. Међутим, не у њиховим директним документима, већ у изјавама тих и других функционера НДХ, које су дали њемачком генералу Глезу, посланику Кашеу, војно-привредном њемачком официру у Загребу (потпуковнику Шарту – Schardtu) и још неким другим личностима. Истине ради, треба примјетити да је у изјавама неких функционера усташке власти било и додворавања својим господарима Нијемцима. На примјер, када је у прољеће 1942. године Славку Кватернику изражена похвала »хрватском жељезничком особљу« за напоре уложене у оспособљавање жељезничког саобраћаја у Босни, Кватерник је у присуству њемачког генерала и неких других њемачких личности изјавио: »Код 40% православних«. Ту је изјаву генерал Глез-Хорстенау овако прокоментаришао: »Он (Кватерник – прим. Р. Б.) је тиме изрекао оштру осуду политици националне нетолеранције режима«,⁶⁹⁾ док је лично сматрао да и Србе треба више користити за њемачке потребе.

Напријед образложена »Вранчићева акција« ипак је значајно утицала на исход разговора у Љубљани, 28 – 29. марта 1942. године, гдје је новоименовани командант Друге италијанске армије, генерал Роата, укази-

68) Као напомена 54.

69) Исто, Т-501, Р-264/1038 – 1051 – Извјештај њем. генерала у Загребу Врховној команди оружаних снага Трећег Рајха – одјељењу за иностранство, К-ди КОВ, К-дту Југоистока и војном заповједнику у Србији, од 19. маја 1942. године.

вао на акцију усташа за споразумијевање са четницима у Херцеговини, као на чињеницу која »оправдава сличне поступке и приликом операција које треба повести у источној Босни«. Међутим, представник НДХ на тим разговорима, генерал Владимир Лакса, није изразио спремност у том смислу, као што то нису учинили ни Нијемци. Очито, ријеч је о супротстављању италијанским настојањима. Али, иако је за држање представника власти НДХ на разговорима у Љубљани била битна чињеница да је та власт већ започела акцију за споразумијевање са четничким групама – »својеволно« или с одобрењем Нијемаца, за Италијане свеједно – Лаксина моментално неслагање у вези са споразумијевањем оба окупатора са четницима у источној Босни није имало никакав значај. Усташе су биле за споразумијевање и договарање са четницима на цијелом подручју НДХ јужно од ријеке Саве, јер је то за њих (по сугестији Нијемаца) било мање опасно него италијанско-четничка сарадња, која је могла угрозити »опстанак НДХ«. Од те италијанско-четничке сарадње и Нијемци су зазирали, јер су се плашили да планирана војна операција од Херцеговине и Сарајева према Бањалуци не угрози потпуно њихове војно-привредне интересе и политички престиж. Управо због тога су – опет по наговору Нијемаца – ставови представника владе НДХ (Лакса) у разговорима у Љубљани били нестабилни и недоследни, јер Лакса изражава жељу да у евентуалним разговорима са четницима буде присутан и представник владе НДХ »као неслужбени посматрач«. Такав курс у »политици НДХ« добиће своју пуну потврду у каснијим споразумима владе тзв. НДХ преко локалних управних власти и војних команди, уз обавезно присуство њемачких обавјештајних официра (Абвера – *Abwehr*), са неким четничким групацијама у источној и централној Босни, те у Босанској крајини сјеверно од њемачко-италијанске демаркационе линије.⁷⁰⁾

Тај нови моменат у политици њемачког окупатора у тзв. НДХ имао је одређени значај и у односу према српском становништву, док су, свакако, и усташе видјеле неку нову могућност за своје политичке интересе. Наиме, споразуми са четницима требало је, по мишљењу усташког водства, да представљају значајан корак »умирења подручја НДХ«, што је и њемачком окупатору одговарало у потпуности. С друге стране, без обзира на извјесне потешкоће кроз које је народноослободилачки покрет у појединим дијеловима тзв. НДХ пролазио у првој половини 1942. године, његово ширење и јачање био је онај пресудни фактор који је утицао на такво држање усташког водства. Јер, у немоћи да се иоле озбиљније носе са снагама НОП-а, усташка НДХ као продужна рука њемачког окупатора била је присиљена на извјесно попуштање, – сјеверно од демаркационе линије због притиска њемачког, а јужно од ње италијанског окупатора. Оба окупатора су из истих разлога, али сваки са становишта својих интереса, били за усташко-четничку сарадњу сјеверно од демаркационе линије,⁷¹⁾ јер је на

70) Фикрета Јелић-Бутић *Политика усташког покрета 1941 – 1945*, *op. cit.*; Фикрета Бутић – Иво Јелић, *op. cit.*; Расим Хурем, *Споразуми...*, *op. cit.*; Славко Мићановић, *Мајевички четници*, »Гласник архива и Друштва архивских радника БиХ«, бр. IV – V/1964 – 1965, стр. 270 – 275; Петар Качавенда, *Крива четничког покрета Драже Михаиловића у другој половини 1942. године*, *Историја радничког покрета – Зборник радова I*, Београд 1965, стр. 272 – 280.

71) Р. Хурем, *Споразуми...*, *op. cit.*; исти: *Крива НОП-а...*, *op. cit.*, 206 и даље.

томе подручју требало повести заједничке војне операције против снага НОП-а. У складу са својим гледиштима на »српско питање«, а у помагању властитих војних снага уопште у Југославији, и посебно у тзв. НДХ, Нијемци су гурали усташке власти на споразумијевање са четницима у италијанској зони у циљу слабљења већ успостављене италијанско-четничке сарадње и очувања свог војно-привредног и политичког престижа. То се јасно види из раније цитираних Глезових аналитичких извјештаја. Нијемцима је то било потребно и због тога што им није успјело приближити Дражу Михаиловића и Милана Недића, односно Недића и Павелића, због чега за њемачког окупатора није могла доћи у обзир шира акција споразумијевања, већ само на ужим граничним подручјима. Из свега је видљиво да је њемачки окупатор био онај фактор који је споља утицао на ту сарадњу, а народноослободилачки покрет унутрашња снага која је, без обзира на константни идеолошки и војно-политички сукоб усташа и четника, натјерала исте на тактику међусобног приближавања, јер се НОП пред оба противника поставио као њихов класни и политички непријатељ.

На усташко-четничку сарадњу утицали су још неки моменти. Међу њима, свакако, значајно мјесто заузимају напори појединих четничких група да превладају властиту кризу која их је задесила у прољеће 1942. године, а изражавала се у томе што четници, као цјелина, нису били у стању да воде било какву значајнију војну акцију против НОП-а, који је и за окупаторе и за усташе и четнике представљао непријатеља број један. Четништво се кроз све врсте споразума укључило у окупациони систем и тако се готово изједначило са квислиншком усташком НДХ.

Политичка средства у пацификацији устаничких подручја, последије предузетих војних операција у прољеће 1942. године кроз тзв. трећу непријатељску офанзиву, дошла су нешто видљивије до изражаја једино у сјеверном дијелу источне Босне – на Требави, Мајевици и Семберији. Међутим, то је било релативно кратког вијека, јер се већ у љето 1942. године на том подручју појавила Шеста источnobосанска бригада, која је у доброј мјери измијенила ситуацију у корнст НОП-а. Све усташко-четничке споразуме на том подручју организовали су њемачки официри, док су органи власти НДХ стављали само потписе и изражавали вољу да »поступак према Србима у источној Босни добије у пракси садржај посебне пажње.«⁷²⁾ Резултат свега тога огледао се у појачаној усташкој пропаганди међу српским становништвом, која је иступала с апелима за повратак кућама уз обећање »осигурања мирне егзистенције«. Уз то се усташка пропаганда темељила првенствено на оптужбама НОП-а, као главног кривца за сва зла која су задесила српско становништво и овог подручја. У пракси је низ видљивих примјера »потврђивао« ову усташку пропаганду; она је имала и одређеног ефекта. Међутим, то се односило углавном на појединце, а не већину становништва, јер је становништво добро знало ко су усташе и да су до јуче на сва звона извикивали да су »немире у НДХ« изазвали Срби, који су и »криви за све недаће настале појавом 'српског' устанка.«⁷³⁾ Народ је овдје, као и у другим подручјима, пратио збивања и на разне начине се о њима обавјештавао. Тако је био обавјештен и о »поступцима« усташа и њемачког

72) Исто; упореди: Фикрета Јелић-Бутић, *Политика усташког покрета...*, оп. cit.

73) Као напомена 70.

окупатора према устаничким масама са других територија, гдје су у прољеће 1942. вођене војне операције против НОП-а – Козара, Фрушка гора, Банија, Кордун и неке друге, и гдје се терор спроводио не само над српским становништвом већ над свим припадницима НОП-а, без обзира на националну припадност.

Корекција њемачко-ушашке политике према Србима није требало да се испољава једино кроз споразуме власти НДХ са четничким групама, односно кроз договоре који су били на снази, иако нису довели до потписивања уговора – каквих је случајева било на подручју Мајевнице и Семберије, на примјер, већ и кроз друге планиране видове. Свакако, најзначајнији вид било је оснивање »Хрватске православне цркве«, чије је утемељење и »законски регулисано«.74) Њемачки окупатор је дао иницијативу, а ушашке власти су је извршиле онако како је то у оквиру њемачких интереса одговарало и ушашкој политици, те су ушаше својим »законским актима« озваничиле ову нову вјерску заједницу. Полазна основа за то налазила се већ у сазиву »Хрватског државног сабора«, у који су ушаше увукле и неколико посланика српске националности (свега три), да покажу »добру вољу« према српском народу. Међутим, суштина сазивања Сабора и сâм Сабор требало је да послужи као »прелазна појава« у својеврсном »заобилажењу проблема вјероисповијести и националности« при стварању »сталежа и сталешких представништава«, о чему је и Глез исцрпно извјештавао своје претпостављене.75) Ту је, даље, смјењивање »војсковође« Славка Кватерника и његовог сина Еугена – Диде, шефа Ушашке надзорне службе, који је и у очима Нијемаца окарактерисан као најокрутнији ушаша у прогањању, убијању и мучењу српског становништва.76) Због таквог односа према Србима – истицали су нацисти – Дидо Кватерник није могао остати шеф ушашке полиције. Међутим, разлог за његово смјењивање постојао је и код самих ушаша, у међусобином сукобу појединих ушашких група, од којих је Дидина била тако јака, да је угрожавала и самог Павелића, али, како је овај имао велику подршку посланика Кашеа, што је значило и цијелог Рибентроповог ресора, морао је отићи »слабији«. Славко Кватерник је смијењен због »слабог здравља«, због чега је упућен на »опоравак«, док је стварни разлог његовог смјењивања лежао у његовој самовољи и »неспособности у организовању и руковођењу оружаним снагама НДХ«. То је било пресудно, јер је то била оцјена највише војне инстанце (ОКВ) и Рибентроповог министарства Трећег Рајха. За смјењивање оба Кватерника треба још подвући да је успједило и због одређених уступака Трећег Рајха Италији.77)

Финална мјера њемачког окупатора у »стишавању« ушашке самовоље у 1942. години састојала се у завођењу њемачке војне управе на подручју НДХ између ријеке Саве и демаркационе линије, у октобру те године, када је била формирана »Команда њемачких трупа у Хрватској«, чији је командант генерал Рудолф Литерс (Lütters) имао сву извршну власт у сво-

74) Фикрета Јелић-Бутић, *Политика ушашког покрета...*, оп. cit.; упореди: Фердо Чулиновић, *Окупаторска подјела Југославије*, оп. cit. – поглавље НДХ, стр. 308 и даље.

75) Као напомена 60 и 69.

76) Исто.

77) Р. Брчић, *Њемачки и италијански планови...*, оп. cit.

јим рукама.⁷⁸⁾ Власт тзв. НДХ огледала се, као раније у источној Босни и на ширем подручју Козаре током тзв. треће непријатељске офанзиве (ту је била формирана »Команда њемачких трупа западна Босна«),⁷⁹⁾ једино у лицу »цивилних комесара« владе НДХ при њемачким војним командама на војишним просторијама. Такви »цивилни комесари« владе НДХ постојали су и при италијанским војним командама.

Све ове и друге војно-политичке мјере њемачког окупатора, које су обавезно пратили одговарајући »усташки закони«, одлуке и наредбе, нису предузимане у смислу корекције политике према Србима, – за то од средине 1942. године више није било времена – већ због врло тешке ситуације оба окупатора, посебно њемачког, и усташке НДХ у коју их је довео све снажнији развој народноослободилачког покрета, чије се средиште од краја 1941. године налазило на подручју НДХ – у Босни и Херцеговини, са све запаженијим развојем у осталим дијеловима ове квислиншке творевине (Далмацији, Хрватском приморју и Горском Котару, Лици, Кордуну и Банији, Славонији и Срему), и у другим крајевима Југославије.

Корекција о којој је ријеч, једино је дошла до неког изражаја у источној Босни, гдје су живјели измијешани Срби и Муслимани уз много мањи број Хрвата. Она је овдје, као што је већ констатовано, била дјело њемачког окупатора, а одговарала је и усташкој политици, посебно у погледу очувања те и других територија од италијанске експанзије, односно источне Босне од настојања војних њемачких кругова у окупираној Србији који су се бавили мишљу да ту област издвоје из састава НДХ и припоје квислиншкој Недићевој Србији.⁸⁰⁾ Усташама је одговарала, јер се властитим снагама нису могли супротставити устаничким снагама у цјелини, па су, послје четничке издаје и цијепања устаничких снага на партизане и четнике, по сугестији Нијемаца, прихватили сарадњу са четницима. Међутим, предвиђања се нису остварила у довољно жељеној мјери, јер је код српског становништва био отпочео процес диференцијације тако да су се многи већ били укључили у НОП и, јер је, мимо њемачко-усташких очекивања, убрзо дошло до одређене конфронтације између усташа и једног дијела грађански оријентисаних Муслимана, што су четници искористили за нове одмазде над муслиманским становништвом. С друге стране, својим суровим поступцима према до тада њима наклоњеном српском становништву четници су, и не хотећи, сами много придонијели да се широке масе и тог дијела српског народа у источној Босни све више дистанцирају од њих и прилазе на страну НОП-а. При томе, дакако, не треба губити из вида чињеницу да су комунисти, скојевци и многи други активисти народноослобо-

78) Исто; упореди: Фабијан Трго, *Четврта и пета непријатељска офанзива*, »Неретва Сутјеска« – зборник радова научног скупа у Сарајеву 30. јуна и 1. и 2. јула 1968. године, Београд 1969, стр. 9 – 15.

79) За вријеме операција у тзв. III непријатељској офанзиви у прољеће 1942. године била је формирана »Команда њемачких трупа западна Босна«, чија се надлежност простирала на ширем појасу Козаре. Та је област такође била проглашена војишном просторијом и сву је власт у својим рукама, као и у источној Босни, имао њемачки војни командант, генерал Штал (Stahl). (Шире о томе види: Душан Лукач, *Устанак у Босанској крајини*, Београд 1967, стр. 450 и даље; Раде Башић, *Козара љета 1942*, »Свјетлост« Сарајево 1956; исти, *Борбе на Козари 1941. и 1942. године*, 1957.

80) Издвајање источне Босне из састава НДХ спријечили су ОКВ и Министарство иностраних послова Трећег Рајха. (Види: Глезове документе наведене у напомени 60 и 67).

дилачког покрета на овом, као и у многим другим подручјима Босне и Херцеговине, својом политичком акцијом највише придонијели раскринкавању суштине усташко-четничке спреге, те тако значајно утицали на народне масе све три националне групације да временом све више прелазе на страну НОП-а под руководством Комунистичке партије Југославије. Онај дио муслиманског грађанства, оптерећен грађанском идеологијом, који није био задовољан својим положајем у НДХ и, посебно, својим положајем у условима усташко-четничких споразума, а како је још увијек вјеровао у коначну побједу Трећег Рајха, почео је да се отворено изјашњава за отцјепљење Босне и Херцеговине од усташке НДХ, али под окриљем Трећег Рајха. Тој групацији муслиманског грађанства највише је одговарало да »властитим снагама« обезбиједи егзистенцију Муслимана.⁸¹⁾ Не улазећи шире у те планове, јер је о томе доста писано, треба подвући да се на основу таквих жеља, приједлога и настојања једне групе муслиманског грађанства родила код Химлера (министар унутрашњих послова и државне безбједности и полиције – СД и Сипо Трећег Рајха) идеја да покуша све Муслимане у НДХ привући на позиције националсоцијализма, тј. да повеже »...идеологију СС-а са фанатичним и борбеним духом ислама...«, гдје би »...што се тиче крви и расе и даље управљао Сјевер, а што се тиче духа и обичаја Исток«. На тој основи Химлер је обећавао стварање више муслиманских СС дивизија и »отварао« могућност остварења заговоране аутономије Босне и Херцеговине.⁸²⁾

У осталим дијеловима Босне и Херцеговине остварена усташко-четничка сарадња није имала карактер њемачко-усташке корекције политике према Србима. Та сарадња, у условима све развијенијег НОП-а и оштрих усташко-италијанских супротности, које су, шире гледано, биле њемачко-италијанске супротности, због италијанског односа према усташкој НДХ и четницима и нарочито према снагама НОП-а против којих – по мишљењу усташа и Нијемаца – нису довољно ефикасно и снажно наступали, – није ни могла имати неки значајнији призив корекције политике према Србима, јер тако нешто њемачки окупатор није ни тражио у оноликој мјери, као у источној Босни. Наиме, Нијемци су полазили од тога да се сарадња са четницима може остваривати »само на ужим просторима«, тј. тамо гдје су по њиховом мишљењу постојали изгледи да се српско становништво може дистанцирати од НОП-а. Али, како су свакодневне акције снага НОП-а широм тзв. НДХ угрожавале војно-привредне интересе њемачког окупатора, нацисти су у тражењу најбољег »рјешења« и сами »морално« помагали усташе и њихову политику према Србима, што је опет и за њемачког окупатора и за усташе било неопходно у рјешавању заједничког непријатеља – НОП-а и заједничког њемачко-усташког италијанског проблема. Тај проблем је своју горњу тачку досегао већ почетком љета 1942. године, када су снаге Главне оперативне групе Врховног штаба НОП и ДВЈ снажним продором кренуле у срце њемачких војно-привредних интереса, тј. у централни дио тзв. НДХ – у Босну и Херцеговину. То је условило предузимање читавог низа нових војних и политичких мјера од стране њемачког оку-

81) О томе шире види у раду Расима Хурема: *Покушај неких грађанских муслиманских политичара да Босну и Херцеговину издвоје из оквира Независне Државе Хрватске*, »Годишњак« Друштва историчара БиХ, год. XVI, 1965, стр. 191 – 221.

82) L. Hory – M. Broczat, *op. cit.*, стр. 158 – 159.

патора у цијелој НДХ. Све су те мјере имале карактер корекције ранијих њемачких гледања на усташку НДХ и њен унутрашњи развој, јер НДХ није испунила ниједан од три основна задатка постављена од стране Трећег Рајха: лиферант радије снаге за њемачку ратну индустрију и трупа за источни фронт, и као сировинска база.⁸³⁾ Истина, до таквог става нацисти су дошли званично тек почетком јесени, али је чињеница да су многе инстанце њемачког окупатора у Југославији и тзв. НДХ и раије указивале на потребу промјене њемачког курса у НДХ. Тако је њемачки генерал у Загребу већ крајем 1941. године истицао потребу да »... хтјеле то или не више команде, Нијемци у Хрватској морају појачати своје окупационе трупе, ако се желе заштитити властити војно-привредни интереси...«⁸⁴⁾ Уз неке друге њемачке личности и он је предлагао предузимање великих операција за »чишћење« Козаре, јер су, поред осталог, погони јесеничке жељезаре у Словенији озбиљно угрожени пошто су топioniце остале без љубијске жељезне рудаче,⁸⁵⁾ док Војно-привредни штаб Југоистока обавјештава ОКВ – управу војне привреде и наоружања да жељезничка пруга Суња – Костајница – Босански Нови – Приједор неће бити поправљена прије августа 1942. године, тако да ће транспорт жељезне рудаче из Љубије морати да сачека,⁸⁶⁾ а посланик Каше наводи да је љубијска жељезна рудача извожена и у ратна предузећа Трећег Рајха у »савезничким земљама« – у Румунији, Мађарској, Словачкој и Чешко-моравском протекторату.⁸⁷⁾ Још је тежа ситуација била са бокситом у Херцеговини, Далмацији и југозападном дијелу Босанске крајине у љето и јесен 1942. године, о чему су такође сачувани многи документи, настали у Војно-привредном штабу Југоистока, штабу њемачког војно-привредног официра у Загребу, њемачког генерала и њемачког посланика у Загребу, Штабу више команде Југоистока,⁸⁸⁾ затим транспортном одјељењу Војно-привредног штаба Југоистока и његових истурених команди у Мостару, Сарајеву, Приједору, Славоиском Броду и неким другим мјестима, које су обезбјеђивале транспорт вагона и камиона натоварених бокситом, угљеном, жељезном рудачом, дрветом разних врста и облика, гранатама и разним другим артиклима потребним њемачкој ратној привреди.⁸⁹⁾ Готово цијело бокситно подручје је удруженим снагама пролетерских бригада и домаћих НОП одреда и батаљона, већ крајем љета, ушло у састав велике слободне територије, партизанске »Титове државе« – како су је назвали Нијемци послје оснивања АВНОЈ-а у Бихаћу новембра 1942. године, али не толико због тога колико због снаге НОВ и ПОЈ, чије су дивизије и брига-

83) Архив ВИИ, ЊА, кут. 70А, бр. рег. 1/1 – Изјава генерала Александра Лера, команданта Југоистока дата југословенским истражним органима.

84) Архив ВИИ, ЊА, Микротека, Т-77, Р-895/5510 – 5515 – Извјештај њемачког генерала у Загребу о војнополитичкој ситуацији у Хрватској и Босни, од 16. новембра 1941. године; Упореди: Ernest Wisaupt, *Die Bekämpfung der Aufstandsbewegung im Südostraum*, стр. 84 – 85 (Архив ВИИ, ЊА, к. 70, бр. рег. 18/1 – 105).

85) Шире о томе види радове: Славко Одић, *Неостварени планови*, Загреб 1961, стр. 92 и даље, и мој рад: *Разлози и правци...*, ор. cit.

86) Архив ВИИ, ЊА, Микротека, Т-77, Р-1293/345 – 364 – Извјештај Војно-привредног штаба Југоистока Врховној команди оружаних снага Трећег Рајха – Управи војне привреде и наоружања од 6. јула 1942.

87) Архив ВИИ, ЊА, кут. ИО 9 – Записничко саслушање њемачког посланика у Загребу – изјава од 16. априла 1947. године.

88) Архив ВИИ, ЊА, Микротека, Т-77, Р-1294, Р-1295, Р-1296, Р-983 и др.

89) Исто, Т-77, Р-1294, Р-1295, Р-1296, Р-1297, Р-1298, Р-981, Р-983.

де прекинуле готово сваку експлоатацију и транспорт привредних ресурса на ослобођеној територији, нарочито веома значајне бокситне рудаче. НОП је тада довео у питање опстанак њемачко-италијанског окупационог система и усташке НДХ у њиховом склопу, у већем дијелу њене територије, угрозивши посебно војно-привредне интересе њемачког Рајха који су у јесен 1942. године запали у веома тешку ситуацију. Та је ситуација имала и своју ширу војно-привредну и војно-политичку тежину с обзиром на општу ситуацију Осовине Берлин – Рим на источном фронту и у Африци.

На основу раније споменутих извјештаја њемачких инстанци у Југославији и посебно заједничког извјештаја посланика Кашеа, те генералâ Лера (Löhr, командант Југоистока) и Глез-Хорстенауа од 1. октобра 1942. године,⁹⁰⁾ који је упућен Хитлеровом главном стану, услиједиле су Хитлерове одлуке да се »приђе бржем унапређивању и развијању хрватске фашистичке војске под руководством њемачких војних органа...«⁹¹⁾ затим јачем искориштавању сировина, повећању производње оних артикала који су значајни за њемачку ратну индустрију, те сређивању прилика у самој НДХ, која није испунила ниједан од три већ поменута основна задатка.⁹²⁾ На основу тога, услиједиле су и мјере владе тзв. НДХ – смјењивање оба Кватерника и неких других личности на истакнутијим функцијама, као и читав низ нових »законских« аката у духу њемачких тражења. У вези с тим Хитлер је – по изјави генерала Лера – дошао до »убјеђења да се незадовољавајуће прилике у Хрватској држави могу из основа поправити само на тај начин ако се униште све оружане снаге ондје и на италијанској окупираној територији, уколико те снаге нису регуларни хрватски или италијански војници«. Предвиђао је да се »консолидација хрватске државе може постићи само војним подухватима против партизана и сматрао да ће се, након сређивања прилика у њој, она оспособити за самосталан живот«, и да ће се послѣ тога »све њемачке трупе опет повући и употребити на другим фронтovima«.⁹³⁾

Таква резонавања нису почивала на реалној основи – то се касније јасно видјело – нити су нудила било какво зрнце у погледу корекције политике према Србима. А доношењем одлуке о протреби »подузимања мјера против НОП-а«, чију су оружану силу и све његове структуре још увијек у највећем броју сачињавали припадници српске националности, уз свакодневно све већу бројну заступљеност и других, није могла доћи у обзир та корекција, већ једна сасвим друга: *корекција гледања њемачког окупатора на усташку НДХ и све у њој и око ње*. А то је значило, на првом мјесту, поново обезбиједити војно-политичке и војно-привредне интересе њемачког окупатора, које је у једној врло тешкој унутрашњој (и спољној ситуацији) на тлу тзв. НДХ нарушио народноослободилачки покрет, за њемачког окупатора »непријатељ број један« у цијелој Југославији. Према припадницима НОП-а, без обзира на националност и вјерско осјећање, и

90) Њемачки централни архив (НЦА) Потсдам, Мин. иностраних послова (МИП) 09.01, сигн. 61143, стр. 1 – 10 – Извјештај о ситуацији у Независној Држави Хрватској и приједлог мјера за сређивање прилика у њој. (Фотокопија у Институту за историју Сарајево).

91) Као напомена 90; упореди Лерову изјаву на саслушању наведену у напомени 87.

92) Исто.

93) Исто

без обзира да ли су активни учесници у редовна партизанске војске или само помагачи НОП-а, није требало имати никаквог обзира, јер су сви народи Југославије »људи нижег ранга«, тј. ниже расе, а њихова привреда само »допунска«, која треба да служи процвату и унапређењу више националсоцијалистичке њемачке привреде. Управо због таквих ставова, није требало водити никаквог рачуна о животима становника Југославије, а још мање о интересима појединих народа, јер је окупирана Југославија и њени народи требало да задовоље »само један захтјев« њемачког окупатора – да за његове ратне потребе дају што више свог привредног блага и људског потенцијала.⁹⁴⁾ А како су сви народи Југославије, мање или више, већ били укључени у НОП или су га активно помагали, њих је, као и сâм НОП, требало потпуно уништити.

Колико су такве намјере биле реалне, познато је. То су показали наступајући догађаји на југословенском ратишту. Међутим, за нашу тему је значајно подвући да су нацисти, ипак, у нечем остали досљедни. И даље су подвлачили »независност« и »самосталност«, »државотворност« и »снагу« усташког водства у овој квислиншкој творевини; Хитлер и Рибентроп нису прихватили мишљења и сугестије својих генерала – Лера и Глез-Хорстенауа да се распусти усташка влада – већ Кашеа и самог Павелића, – иако су им друге њемачке политичке и војне личности често преносиле аргументоване изјаве многих функционера усташке НДХ да је њена »независност« гола фикција, а да моћ оружаних снага НДХ (домобранство), без помоћи и подршке њемачких шлемова одавно не представља ништа друго него једну слабо организовану, неодјевену и ненаоружану војску, чији припадници постепено, али непрекидно и у све већем броју захтијевају одлазак кући, или се без борбе предају партизанима. Остали су досљедни у својим ставовима према усташама, јер нису ни помишљали да напусте своје србофобство, антисловенство и антикомунизам, а у томе су им усташе били и остали до краја једина права »продужна рука«.

ZUSAMMENFASSUNG

GRUNDCHARAKTERISTIK DER KORREKTION DEUTSCH-USTASCHER POLITIK GEGENÜBER DEN SERBEN IM »UNABHÄNGIGEN STAAT KROATIEN«

Die Bearbeitung des Problems der Korrektionspolitik gegenüber den Serben stellt einen wichtigen Beitrag in der Erörterung des deutschen Okkupationssystems in Jugoslawien während des Zweiten Weltkrieges dar. Im vorliegenden Artikel wird diese Korrektion im Gebiet des quislingschen Gebildes des »Unabhängigen Staates Kroatien«, dem in diesem System ein spezifischer Status, Stellung und Rolle zugeteilt wurden, in Betracht gezogen. Im sogenannten USK wird dieser Vorgang gegenüber den Serben als eine Fortsetzung der breiteren Korrektionspolitik betrachtet, die im Frühherbst 1941 als Folge der neuentstandenen Lage, nach dem Ausbruch und der raschen Ausbreitung des Volksaufstandes, wie auch auf Grund der allgemeinen militär-politi-

94) Архив ВИИ, ЊА, кут. ИО 9 – Саслушање Франца Нојхаузена; види даље: Андреј Митровић, »Ergänzungswirtschaft« – једна теорија у њемачкој јавности о јединственом привредном подручју југоисточне Европе и Трећег Рајха, реферат на научном скупу »Југославија и Трећи Рајх 1933 – 1945«, одржан у Београду октобра 1973. године.

schen Bewertung der Lage, von den höchsten deutschen Besatzungsorganen in Jugoslawien Befürwortet wurde. Im Bereich der USK kam sie aber anfangs nur auf kleineren Gebieten und in bestimmten Formen zum Ausdruck, um erst im Herbst 1942 in eine generelle Berichtigung der Standpunkte gegenüber dem USK umzuwandeln, weil dieser von den drei Elementarverpflichtungen, die für das Dritte Reich wichtig waren (die Abgabe der Arbeitskräfte, der Truppen für die Ostfront, und der Rohstoffe) keine voll erfüllt hat.

Die in Betracht genommene Frage erstreckt sich über die Zeit zwischen dem Ausbruch des Aufstandes, und der Mitte des Herbstes 1942. Sie stellt die Forderung der deutschen Besatzungsmacht in der Situation dar, die mit mehr oder weniger zusammenhängenden Komponenten belastet war, und sich oft zu Hindernissen in der Lösung, nicht nur dieser sondern auch vieler anderer Fragen entpuppte. Nämlich, in den Bedingungen der entwickelten Volksbefreiungsbewegung und des gesamten Potentials der Besatzungsmacht, sowie der Quislinge, sie zu vernichten – alle diese Komponenten (die Politik des deutschen Okkupators überhaupt; sein antiserbischer Kurs; die italienische Okkupationsmacht und ihre Präntensionen; Zwistigkeiten zwischen den Italienern und den Ustaschen; häufige deutsch-italienische Missverständnisse; das Bündnis der Italiener und der Tschetniks; jenes der Ustaschas und der Tschetniks, die vom deutschen Besatzer eingeleitet wurde; und, zuletzt, die Volksbefreiungsbewegung als direkter Gegner aller aufgezählten Faktoren), führten zu einer Zuspitzung der Gegensätzlichkeiten örtlichkeiten bei beiden Okkupatoren, wobei der deutsche mehr zu erdulden hatte da seine militär-wirtschaftlichen Interessen und sei politischer Prestige dabei stärker ins Schwanken gebracht wurden. In der Suche nach bestmöglichen Lösungen für die Aufrechterhaltung der sonst unsicheren Positionen, haben sich die Spitzen des Dritten Reiches entschlossen, wegen der schweren inneren (im USK) und einer verschlimmerten äusseren Situation (Ostfront, Afrika), eine radikale Vernichtung des »Titoischen Staates«, d. h. der Volksbefreiungsarmee und der Volksbefreiungsbewegung im »Herzen des USK« zu vernichten, und somit die Verhältnisse im USK »in Ordnung zu bringen«. Das alles – wie in diesem Artikel gezeigt wurde – hatte auch den kleinen Raum für die Korrektur des nazistischen, ursprünglich vertretenen und in der Praxis bereits realisierten antiserbischen Kurses in Jugoslawien, welchen auch die »regierende« Garnitur der Ustaschas unterstützte, annulliert.

In diesem Beitrag wurde besonders betont, dass auch dieser »kleine Raum« für die Berichtigung des antiserbischen Kurses niemals konsequent durchgeführt wurde, da er ebenso Angehörige anderer Nationen (Kroaten, Muslimanen, Montenegriner, Slowenen, Juden usw.) beziehungsweise alle Angehörigen der Volksbefreiungsbewegung erfasste, was auch zu verstehen ist da dieser Kurs, breiter betrachtet, im nazistischen Antislavismus, Antikommunismus, Serbophobie und Rassismus wurzelte. Im jugoslawischen Gebiet hatten die Nazisten in dieser Hinsicht nur mit einer Unterstützung der Ustaschas und ihrem »Staat« rechnen können. Die Korrektur hatte aber nie mit der serbischen Bevölkerung als einer Ganzheit gerechnet. Sie hatte sich nur auf jene Gebiete beschränkt, welche sie aus dem Machtbereich der Volksbefreiungsbewegung zu entreissen glaubte, bei welchen Bestrebungen sie sich auch auf die Hilfe einiger Anführer der Tschetniks, sowie der »Obrigkeit« des USK verlassen hatte.